

УДК 323.2:316.48:94(477)''17''

Віктор Горобець

«ОБРАЗА ГОНОРУ ЦАРЯ І ГЕТЬМАНА» ЧИ БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ НА СОТЕННОМУ РІВНІ: СПРАВА НОВОМЛИНСЬКОГО СОТНИКА ГРИГОРІЯ ШИШКЕВИЧА (1708–1722–1732)

Десь наприкінці 1716 – першій половині 1717 р. настоятель Свято-Миколаївської парафії міста Нових Млинів (сотенного центру Ніжинського полку) отець Михайло подав на ім'я тодішнього гетьмана Івана Скоропадського позов, в якому звинуватив новомлинського сотника Григорія Шишкевича в тому, що він, не мало і не багато, а «противніє на монаршу Его Царском Величества гонор слова виговаривал»¹. Реагуючи на це аж надто серйозне, аби його можна було проігнорувати, звинувачення, Скоропадський сформував зі старшин спеціальну слідчу комісію, яка за участі царського резидента в Україні стольника Федора Протасєва 21 серпня 1717 р. провела допит свідків і підозрюваного. У процесі ж провадження досудового розслідування на світ впливли й інші, не менш крамольні справи і помисли новомлинського урядника, зокрема й обзивання ясновельможного регіментаря «скурвиним сином» та лайка «по матери пана полковника (лубенського) и пана судью генерального»².

Довести провину новомлинського сотника в тій частині, що стосувалася проговорювання слів, які були «противніє на монаршу Его Царском Величества гонор», не вдалось. Але вже сам факт слідства щодо дій місцевого урядника та пошуки гетьманським урядом скривджених ним осіб спровокували жителів сотні до подачі проти Шишкевича нових скарг і судових позовів.

Аналіз останніх дозволяє з'ясувати, в якій мірі сотник Шишкевич насправді порушував закон і що з інкримінованого йому товариством відповідало дійсності, а що було вигадкою недоброзичливців. Інформація з різних джерел також надає шанс відшукати як явні, так і приховані механізми конфліктів, і то не лише в Новомлинській сотні Ніжинського полку в часи гетьманування Івана Скоропадського. Вона підштовхує до спроб встановити масштаби і рівні конфліктності в структурі місцевого врядування Гетьманату, де конфлікти між

¹ ЦДІАУК. Ф. 51, оп. 3, спр.164: Справа про розслідування образ царя і гетьмана сотником Новомлинської сотні Ніжинського полку Григорієм Шишкевичем... 1708–1717 рр., арк. 2.

² Там само. – Арк. 5 зв.

владцями і підвладними були звичним явищем. Утім, їхні мотиви – передовсім через брак різнобічної інформації – зазвичай «вислизають» із рук дослідника³.

Хто такий Григорій Шишкевич і яким був його статус у Війську Запорозькому?

На початок XVIII ст. старшинська корпорація Гетьманату як соціальна група з досить невисокою мобільністю стрімко еволюціонувала до свого замикання. На рівні сотень і полків на цей час уже сформувалися родинні клани, вихідці з яких переважно і рекрутувалися на вакантні місцеві уряди⁴.

Герой нашої розповіді – Григорій Шишкевич – до складу таких корпорацій не входив. Як стверджував з цього приводу відомий знавець «малоросійської старовини» Олександр Лазаревський, на початку XVIII ст. Григорій був лише «цилюрником» гетьманового небожа Андрія Войнаровського⁵. Відтак посідав незначне місце в козацькій службовій ієрархії Гетьманату, а, точніше, не посідав жодного. У деяких документах Григорій Шишкевич згадується під прізвиськом «Цилюрченко», що дало підставу О. Лазаревському висловити припущення про успадковану ним від батька належність до цієї соціо професійної групи⁶.

Утім, можливості для входу в старшинську верству Шишкевичу, як і цілій низці козаків, ба навіть міщан і духовних осіб, надали події, що супроводжували невдалу спробу гетьмана Івана Мазепи вийти з-під влади російського царя та прийняти зверхність шведського короля. Перехід значної кількості козацьких старшин разом зі своїм гетьманом до шведського табору відразу ж породив дефіцит кадрів у тих частинах козацьких полків і сотень, що в силу різних обставин залишилися вірними Петру I. До того ж члени значної кількості місцевих старшинських кланів, скомпрометовані участю своїх представників в акціях гетьмана Мазепи, на певний час втрачають можливості заповнити існуючі вакансії. Отож, як зазначав з цього приводу високопоставлений російський урядовець, київський генерал-губернатор князь Дмитро Голіцин у листі до російського канцлера Гаврила Головкина, доступ до урядів отримують ті козаки, котрі «хотя бы малую службу государю показали...»⁷.

Достеменно відомо, що Григорій Шишкевич на сотницький уряд в Новомилинській сотні Ніжинського полку зійшов якраз у часи цієї, влаштованої російським царем Петром I, наймасштабнішої чистки старшинського корпусу Гетьманату, замінивши на посаді Григорія Самійловича Самуйленка (Самойловича). Останній перебував на сотництві ще від початків гетьманування Івана Мазепи.

³ Одну з авторських спроб такої реконструкції див: *Горобець В.* Конфліктне повсякдення місцевої влади Гетьманату середини XVIII ст.: полковник миргородський *versus* сотник цибулевський // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення. – К., 2012. – С. 253-286.

⁴ Ширше про це див: *Горобець В.* Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. – К., 2009.

⁵ *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии. Т. 2: Полк Нежинский. – К., 1893. – С. 286.

⁶ Там же. – С. 288.

⁷ Див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини. Україна в роки реформ Петра I. – К., 1998.

Як стверджував Олександр Лазаревський (беручи до уваги першу відому йому документально зафіксовану згадку про Самуйленка як про новомлинського сотника), на цій посаді він перебував з 1688 р.⁸ Натомість Сергій Павленко датує початок урядування Самуйленка в Нових Млинах 1687 р. – тобто, часом сходження Івана Мазепи на гетьманський уряд⁹. При цьому початок урядування старшини дослідник виводить не з логіки розвитку подій (зокрема добре відомого історикам факту кардинального оновлення старшинського корпусу Гетьманату на самому початку регіментарства нового володаря гетьманської булави), а ґрунтуючись на інформації документа, вміщеного в збірці «Універсали Івана Мазепи»¹⁰.

Існують певні розбіжності й у визначенні часу втрати Самуйленком уряду та, відповідно, часу сходження на сотенний уряд Григорія Шишкевича. Так, Олександр Лазаревський початком урядування Шишкевича вважає грудень 1708 р.¹¹. Натомість згаданий вище Сергій Павленко, в одному випадку, солідаризуючись з тезою Володимира Кривошеї, говорить про переобрання новомлинського сотника у 1708 р., щоправда абзацом нижче, цього разу покликаючись на Лазаревського, стверджує, що... «1709 р. сотник був зміщений з уряду»¹².

Насправді ж, як видно з тексту копії грамоти Петра I за 1708 р., представленої Григорієм Шишкевичем трохи згодом у Генеральну військову канцелярію, а також збереженої в родині Шишкевичів копії (що була навіть нотаріально завірена наприкінці 1793 р.), на сотницький уряд він був зведений 12 грудня 1708 р., під час перебування царя в Лебедині¹³ (де, як відомо, функціонувала сумнозвісна комісія, що якраз і розслідувала участь козаків у виступі Івана Мазепи). В цій грамоті вказана й офіційна причина відсторонення від влади попереднього новомлинського сотника: Григорій Самійлович Самуйленко (Самойлович) був позбавлений влади саме через його участь в акції переходу гетьмана Івана Мазепи на бік шведського короля Карла XII: «А прежде бывшему сотнику Самуйленку, быть тамо сотником мы, великий государь, не повелели для того, что он явился причинен к измене Мазепиной...»¹⁴.

⁸ Сучасні дослідники В. Кривошея та С. Павленко слідом за О. Лазаревським, стверджують, що Григорій Самуйленко залишався на уряді до 1709 р., але зрозуміло, що мова йшла лише про номінальне сотництво, оскільки фактично у сотні на підставі царської грамоти врядував саме Григорій Шишкевич. – Див.: *Кривошея В. В.* Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія козацької старшини. 1648–1782 рр.). – Ч. 2. – К., 1998. – С. 208; *Павленко С.* Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К., 2004. – С. 242; *Лазаревський А.* Описание старой Малороссии. – С. 286.

⁹ *Кривошея В.* Національна еліта Гетьманщини. – С. 208; *Павленко С.* Оточення гетьмана Мазепи. – С. 242.

¹⁰ *Павленко С.* Оточення гетьмана Мазепи. – С. 429; *Універсали Івана Мазепи (1687–1709).* – Ч. I. – Київ–Львів, 2002. – С. 102.

¹¹ *Лазаревський А.* Описание старой Малороссии. – С. 286.

¹² *Павленко С.* Оточення гетьмана Мазепи. – С. 242.

¹³ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 353: Грамота Петра I Григорію Шишкевичу на новомлинське сотництво, зобов'язання не чинити угиски тощо. Грудень 1708 р., 27 травня 1719 р., 20 жовтня 1721 р., арк. 3.

¹⁴ Там само.

Формуючи віртуальне коло «соратників та прибічників» гетьмана Мазепи, Сергій Павленко поміщає Самуйленка (Самойловича) в когорті «маловідомих мазепинців»¹⁵. Утім, переконливішою виглядає теза О. Лазаревського про те, що формулювання царського указу слід радше сприймати як певне кліше для виправдання факту звільнення старшини, резонно зауважуючи, що в разі реальної причетності Самойловича до Мазепинської справи він неодмінно постав би перед судом. А цього факту джерела не фіксують¹⁶.

Ще одне дискусійне питання, що виникає при обговоренні справи сходження Шишкевича на сотництво, пов'язане з його заслугами, які, власне, й уможливили такий поважний соціальний аванс, як допуск до старшинства. З наведеного документу випливає, що Шишкевич прийшов на місце Самуйленка не просто як «значний» чи «заслужений» військовий товариш сотні (про такі статусні характеристики претендента в тексті документу мова не ведеться), а як особа, що зуміла показати особливу службу російському монарху. Зокрема, у тексті грамоти мовиться про такі заслуги козака:

«...Мы, пресветлейший, державейший, великий государ царь и великий князь Петр Алексеевич... пожаловали войска нашего Запорожского Нежинского полку прежде бывшего козака Григория Шишкевича за его к нам, великому государю, верную службу, а особливо за пересторогу, которую он учинил генералу нашему главному от кавалери риско и российскаго государств ижерскому князю Александру Даниловичу Меншикову в случае измены нам, великому государю, бывшего гетмана Мазепы...»¹⁷.

В чому полягала ця особлива «пересторога» – текст грамоти не розкриває деталей. Родинні ж перекази Шишкевичів (як можна зрозуміти з повідомлення нащадка новомлинського сотника – Олександра Шишкевича, котрий восени 1876 р. на сторінках «Русской старины» опублікував текст нотаріально завіреної 31 жовтня 1793 р. копії царської грамоти 1708 р.), свідчили, що нібито саме Григорій Шишкевич першим повідомив генерала Олександра Меншикова про перехід гетьмана Мазепи на бік Карла XII¹⁸. Формально така можливість у нашого героя була. З іншого боку, якби Григорій Шишкевич справді саме так восени 1708 р. прислужився російським інтересам в Україні, то він, ймовірно, неодмінно бравував би цією сторінкою власної біографії. Принаймні, як видно з тексту доносу протопопа Михайла на новомлинського сотника, у 1717 р. Шишкевич, ганячи гетьмана Скоропадського й демонструючи зневагу до його влади, широко афішував покровительство й «ласку» світлішого князя Меншикова до

¹⁵ Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи. – С. 242

¹⁶ Лазаревський А. Описание старой Малороссии. – С. 286.

¹⁷ ЦДДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 353: Грамота Петра I Григорію Шишкевичу на новомлинське сотництво, зобов'язання не чинити утиски тощо. Грудень 1708 р., 27 травня 1719 р., 20 жовтня 1721 р., арк. 3.

¹⁸ Листки из записной книжки «Русской старины»: Казак Григорий Шишкевич // Русская старина, 1876, ноябрь. – С. 624.

своєї особи, акцентувавши саме на них увагу співрозмовників як на запоруку отримання ним сотницького уряду в Гетьманаті¹⁹.

Олександр Лазаревський, слідом за Дмитром Бантишем-Каменським, таку «прислугу» Шишкевича російській владі вбачав в іншому. Як циркульник гетьманового небожа й неофіційного спадкоємця Івана Мазепи на регіментарстві, Шишкевич супроводжував Войнаровського й під час тих доленосних подій, що розгорталися на півночі козацької України восени 1708 р. Уже після переходу Мазепи на бік Карла XII Григорій за наказом гетьмана був висланий зі шведського табору з якимись паперами до миргородського полковника Данила Апостола, котрий, як пам'ятаємо, наприкінці осені тасмничо виїхав з табору шведсько-українських військ – чи то за наказом Мазепи, чи то з власної волі – до Петра I й назад до шведів не повернувся. Суть місії Шишкевича (як, власне, і всіх тих заплутаних подій Апостолового повернення до Петра I) дослідникам достеменно встановити не вдалося. Відомо лише, що саме в цей час разом із офіційними дорученнями гетьмана Мазепи Шишкевич надав генералу Меншикову якусь важливу інформацію. І, саме завдячуючи цьому, не лише отримав від російської влади амністію за своє перебування в шведському таборі, а й був зведений на сотництво в Нових Млинах.

Ведучи ж мову про владний статус новомлинського сотника Шишкевича в Гетьманаті, варто мати на увазі декілька обставин. Насамперед відомо, що Шишкевич володів селом Нехаївкою як ранговою маєтністю. Власне, саме прохаючи в гетьмана у 1721 р. підтвердження прав на володіння Нехаївкою, сотник звернувся до Скоропадського з відповідним поданням, демонструючи законність своїх претензій копією грамоти Петра I з грудня 1708 р.²⁰ З документів випливає, що, крім Нехаївки, яка традиційно належала на ранг новомлинського сотника, він володів й одним з «присілків» Нових Млинів – Липки (Липовець)²¹. На той час для козацької старшини традиційним було прагнення розширити свої маєтності. Отож дещо дивує скромність майнових апетитів Шишкевича, адже козацькі урядники, особливо наближені до царської влади, зазвичай вміло конвертували отримані від такої близькості політичні дивіденди в матеріальні вигоди.

А наближеність Григорія Шишкевича до російської влади впливала не лише з його послуги трону, вчиненої восени чи на початку зими 1708 р. Не варто ігнорувати й той факт, що Новомлинська сотня входила до числа так званих «Засеймських сотень» Ніжинського полку. Ці сотні володіли особливим статусом лейб-гвардійських частин, і «засеймські козаки» в походи разом з іншими козацькими полками не виступали, а несли службу переважно в супроводі

¹⁹ ЦДДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 164: Справа про розслідування образ царя і гетьмана сотником Новомлинської сотні Ніжинського полку Григорієм Шишкевичем... – 1708–1717 рр., арк. 5.

²⁰ ЦДДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 353: Грамота Петра I Григорію Шишкевичу на новомлинське сотництво, зобов'язання не чинити утиски тощо. Грудень 1708 р., 27 травня 1719 р., 20 жовтня 1721 р., арк. 1-5.

²¹ Там само. – Арк. 2 зв.–3.

гетьмана чи були задіяні в сторожовій службі в Україні²². Крім того, як зауважував сам сотник Шишкевич, специфіка служби в сотні, розташованій на берегах р. Сейм, полягала і в обслуговуванні офіційних делегацій, що прямували з України до Москви і Петербургу, та, відповідно, повертались у зворотному напрямку. З одного боку, це тягнуло за собою певні матеріальні втрати, неминучі при організації зустрічей та забезпечення необхідного супроводу²³. Але з іншого – обіцяло неабиякі службові дивіденди з огляду на постійний контакт із впливовими людьми Гетьманату та царськими сановниками високого рангу.

На високий особистий владний статус новомлинського сотника Шишкевича в Гетьманаті вказує й перебування в нього на службі трьох осавульчиків – Святка, Дедюка та Пиндика²⁴, а також кількох гайдуків²⁵. З документів тієї доби стає зрозумілим, що як осавульчики, так і гайдуки не лише стежили за порядком у Новомлинській сотні, а й виконували доволі специфічні доручення свого сотника, що нерідко цей самий порядок і порушували²⁶.

Сага про сотницькі зловживання: можлива передісторія та стрімкий початок

Зійшовши на сотництво наприкінці 1708 р., Шишкевич рівно половину своєї фактичної каденції, тобто до 1616 р., зумів прожити якщо не безконфліктно, то принаймні, так, аби не потрапляти в аннали судового літопису Гетьманату в ролі об’єкту судового дослідження. Трансформація ж у популярний персонаж судового діловодства для сотника розчинається з першої половини 1616 р., коли до Генеральної військової канцелярії один за одним скарги на Шишкевича подали Миколаївський священик з Нових Млинів отець Михайло²⁷ та старий і заслужений у козацькому війську товариш із села Кнути Новомлинської сотні Пилип Гах²⁸.

Початок довготривалої судової саги про зловживання владою в Нових Млинах, як видається, поклала суперечка новомлинського сотника Григорія Шиш-

²² Про статус засеймських сотень див.: *Дядиченко В.А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. – К., 1959.

²³ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 353: Доношение Григорія Шишкевича сотника новомлинського с прошением о выдаче на ранг сотничества подтвердительного универсала, 20 жовтня 1721 р., арк. 2 зв.

²⁴ *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии. – С. 288, 286.

²⁵ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 267: Справа за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття... 1717–1732 рр., арк. 2

²⁶ Наприклад, супроводжували сотника під час його вторгнень у господи сотничан, завдавали фізичного побиття опонентів Шишкевича тощо. Див.: ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 267: Справа за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття... – 1717–1732 рр., арк. 2, 2 зв., 3 та інші.

²⁷ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 201: Розиск про сварку сотника Новомлинської сотні Ніжинського полку Григорія Шишкевича зі священиком Михайлом. – 1716 р., арк. 1-6; спр. 237: Повідомлення Петра Уманця про розслідування суперечки між сотником Григорієм Шишкевичем і намісником Михайлом. 1 квітня 1717 р., арк. 1-2.

²⁸ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 164: Справа про розслідування образ царя і гетьмана сотником Новомлинської сотні Ніжинського полку Григорієм Шишкевичем... – 1708–1717 рр., арк. 5-7.

кевича з новомлинським священником отцем Михайлом, що стала предметом публічного обговорення саме в 1716 р. Причому, конфлікт одразу ж вийшов за межі Нових Млинів: до його розв'язання як третейську сторону було залучено і гетьманський уряд, і навіть, Київського митрополита.

Але, виявляється, у цієї справи була своя цікава передісторія. Як впливає з опублікованого І. А. Лінниченком 1889 р. на сторінках «Київської старовини» матеріалу Генерального військового суду, конфлікт між новомлинським сотником і новомлинським намісником розгорівся, принаймні, ще з середини 1711 р. і, до слова, першим до суду покликався Григорій Шишкевич (згаданий документ – названий Лінниченком «Жалоба новомлинського сотника на новомлинського наместника»²⁹ – не містить згадок про прізвище дійових осіб цієї справи, але з контексту джерела і відштовхуючись від наявної інформації про розклад владних повноважень у Новомлинській сотні, вважаю логічним припустити, що тут фігурантами виступають саме Григорій Шишкевич й отець Михайло).

У поданому до Генерального військового суду позові Шишкевич закидав своєму недругу переважно злочини на ґрунті аморальної поведінки духовної особи. По-перше, сотник обвинувачував новомлинського намісника в тому, що він разом з «молодиком школьником» убив чорного kota і «обдерши до шапки на шкурку собі обернул». По-друге, начебто отець Михайло нажив зі своєю сусідкою, «вдовой Володковной» дитину, а опісля відправив її до свого швагра, котрий тримав парафію в селі Плиски. По-третє, новомлинський намісник, «отнявши у свого парафіянина Уласа Галушки жону, болш тьждня в дому своем держал». По-четверте, духовна особа у світлий день Воскресіння Христового, «вбегши у вечерне з олтаря в стихари на крилос, Алексея Демьяненка побил». І по-п'яте, нібито якась черниця впродовж усього літа, «скинувши габыт и взявши на себе одежду светлую, ходит берегом в дом о. наместника и ночует там»³⁰.

11 січня 1712 р. Генеральний військовий суд закликав до відповіді по висунутим проти нього звинуваченням отця Михайла і той усі закиди – де більш, а де менш переконливо – відкинув. Переважно як на доказ своєї невинуватості намісник апелював до власного сумління. Зокрема, з приводу висунутого сотником звинувачення в насиллі духовної особи над твариною, яке він підкріплював тим, що «свідки ставил», отець Михайло заперечив: «же то мовить неправда, і я готов сумленнем своим отвестисія». Так само і заперечуючи проти обвинувачень в аморальному зв'язку з черницею, котра нібито ціле літо ночувала в домі намісника і зняла з себе чернече плаття, отець Михайло відказав, що то неправда і він «если она черница хоч раз ночувала, за тое готов сумненем іерейским поправить». Наявність же у своєму домі чернечої рясі священник пояснив тим, що він її «еднаго часу на торгу купилем», а кому вона перед тим належала, того він не відає. Власну непричетність до прижиття новомлинською

²⁹ Жалоба новомлинського сотника на новомлинського наместника // Киевская старина. – 1889. – Т. 26. – № 7. – С. 274-275.

³⁰ Там же.

вдовою дитини намісник був готовий доводити не лише звично – «сумненем», а й виставити двох свідків, у тому числі й батька «той молодичи», що фігурувала в справі. А доводити відсутність складу злочину в перебуванні в нього на прислужуванні «той білоклови, яка в дому моему была честно», намісник був готовий закликавши в свідки борзенького протопопа, «от которого мні и духовенстві нашом зліцене таковое было». Єдине, в чому отець Михайло опосередковано визнав себе причетним до справи, так це у конфлікті з Олексієм Дем’яненком, що мав місце в церкві на свято Великодня, щоправда, з його слів, він лише зробив зауваження останнього з приводу того, що він вибив вікно у церкві, а вже коли той почав його зневажати і ляяти, то він «ему казал с церкви вийти»³¹.

На жаль, немає змоги встановити, чи мав позов новомлинського сотника якісь серйозні наслідки для новомлинського намісника. Звичайно ж, справа могла обернутись і звільненням оскарженого зі священництва, а відтак і згаданий у справах 1716–1717 рр. отець Михайло міг його заступити на уряді новомлинського намісника. Але, знаючи, якими довготривалими могли бути судові процеси в Гетьманаті й якими не рішучими зазвичай були судді при розгляді подібних позовів, видається логічним припустити, що скарга Григорія Шишкевича до Генерального військового суду на новомлинського намісника серйозних наслідків для останнього не мала. Він і надалі залишився в Нових Млинах в якості намісника, а справи, які були ініційовані проти Шишкевича в 1716–1717 рр., стали логічним продовженням того конфлікту, що вже отримав свій публічний вияв на початку 1712 р.

Отож отримавши в 1716 р. скаргу настоятеля Миколаївської церкви Нових Млинів отця Михайла на сотника Григорія Шишкевича, Генеральна військова канцелярія вчинила свій «розиск» у цій справі та, як видається, відшукати правого та винного в конфлікті їй також, як і чотири роки перед тим Генеральному військовому суду, не поталанило³². Принаймні, обвинувачення духовною особою сотника в його нібито причетності до розбійного нападу на господарство отця Михайла закликані до слідства свідки не підтвердили³³. Інша справа, що свідки – як побачимо далі – могли свідчити фальшиво або ж замовчувати факти, що насправді їм були достеменно відомі. Отож гетьманський уряд, реагуючи на перші «реєстри» скарг на сотницькі утиски, у серпні 1716 р. вирядив до Нових Млинів якогось Михайла Івановича. Утім, як видно з поданого до Генеральної військової канцелярії офіційного донесення гетьманського уповноваженого, результати цього розслідування були не надто успішними. Так, у своєму звіті слідчий скаржився на те, що козаки і посполиті сотні, «боячись помсти от сотника», відмовлялися проти нього свідчити³⁴.

³¹ Там же.

³² ЦДДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 201: Розиск про сварку сотника Новомлинської сотні Ніжинського полку Григорія Шишкевича зі священником Михайлом. – 1716 р., арк. 1-6.

³³ ЦДДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 267: Справа за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття... – 1717–1732 рр., арк. 8.

³⁴ ЦДДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 216: Донесення Михайла Івановича, посланого в Новомлинську сотню Ніжинського полку для розслідування зловживань сотника Григорія Шишкевича, про

Проте ініціатива гетьманського уряду намарно не минулась. Виявлений вищою козацькою владою інтерес до діяльності сотенного адміністратора спонукав його недругів і просто ображених ним козаків до масового засвідчення своїх претензій. Першим, здається, ініціативу виявив намісник новомлинський отець Григорій. У відповідь на «жалобу листовне на пана Григорія Шишкевича, сотника новомлинського, занесенню... отцем Григорием, намесником новомлинским, написаною рукою и печатью его же отца намесника стверджений», навесні 1717 р. Генеральна військова канцелярія відправила до Новомлинської сотні для проведення розслідування зловживань сотника на місці Петра Уманця та Михайла Левковича³⁵ (Уманці тривалий час утримували за собою сотенний уряд у «столичній» Глухівській сотні, а Левковичі (Левченки) урядували в Будищанській сотні Полтавського полку³⁶).

Виконуючи покладене на них доручення, названі старшини опитали обидві сторони, зібрали «певні» свідчення сторонніх осіб і 23 квітня 1717 р. всі ті матеріали «руки своїй подписавши при доземном поклоне до поважного разсмотрения... и високого разсудка» гетьмана відіслали, очікуючи на те, які будуть «резолуція и висоцеповажний рейментарский указ»³⁷.

Розпочате гетьманським урядом розслідування «розв'язало» язика багатьом недоброзичливцям сотника. Останні й засвідчили чимало провин і «гріхів», нібито вчинених Шишкевичем. Так, наприклад, один із новомлинських мешканців стверджував, що натерпівся чимало кривд, знущань і переслідувань від Шишкевича ще від 1715 р., коли той разом зі своїми підручними без запрошення ввалився до нього в господу та почав вимагати їх усіх частувати³⁸.

Водночас варто зауважити, що розслідування діяльності місцевого урядовця зустріло й чимало перепон. Досить прикметним у цьому сенсі є те, що одночасно з розслідуванням гетьманським урядом справи та залученням до нього місцевого новомлинського люду до Глухова потяглися чолобитники із супліками про надання їм оборонних універсалів, які б захистили їх від утисків розгніваного їхньою участю у слідстві Шишкевича. Скажімо, в травні 1717 р. на ім'я гетьмана Скоропадського була подана супліка новомлинських козаків (як видно з тексту, рідних братів) Івана та Кирила, котрі брали участь у розслідуванні зловживань сотника Григорія Шишкевича (вочевидь ще попереднього року), а тепер просили взяти їх «під значок полковника», аби в такий спосіб вийти з-під влади свого місцевого сотника. Зокрема, чолобитники писали:

відмову сотничан давати свідчення у зв'язку з залякуванням їх прибічниками сотника (оригінал) 1 серпня 1716 р., арк. 1-3.

³⁵ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 237: Повідомлення Петра Уманця про розслідування суперечки між сотником Григорієм Шишкевичем і намісником Михайлом. 1 квітня 1717 р., арк. 1-2.

³⁶ *Gajecy G.* The Cossack Administration of the Hetmanate. – Vol. 1-2. – Cambridge, Mass., 1978. – P. 164-166, 537.

ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 237: Повідомлення Петра Уманця про розслідування суперечки між сотником Григорієм Шишкевичем і намісником Михайлом. 1 квітня 1717 р., арк. 2.

³⁸ *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии. – С. 289; ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 267: Справа за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття... – 1717–1732 рр., арк. 1-8.

«Когда его милость пан асаул восковой енералний по поважному росказаню велможности вашей бил висланим в сотню Новомлинскую на скарги людские многие, в той час люде жалоби прекладали на пана сотника нашего, а я по указу покойного пана асаула (Степана Бутовича. – В.Г.) и пана Максимовича, канцеляриста, посланим бил в Глухов, на пана сотника з розиском до вашей велможности, и за тое нам сотник, мстячися незносие нам долегливости чинити не тилко мне, так братови моему салдатов постановил и приказал чи ли припрохал, аби нам салдати пакости, якіе могут, чинили. Салдати не чинячи сего его приказу нас познайомили. Он же, пан сотник, по давней своей завзятости на нас, ганячи звалився нам киями руки и ноги поотбивати»³⁹.

Чолобитники стверджували, що утиски їхньої родини з боку Шишкевича відбувалися й раніше – «ще прийшлих літ небіжчику отцові нашому великие долегливости чинявал», тепер же, після описаної співпраці одного з братів з представниками гетьманського уряду новомлинський сотник як їм, так і їхній матері, «велике утежеления розними способами творит»⁴⁰.

Зважаючи на все це і не маючи вже більше сил «кривд и похвалок от него знести», скаржники, «падши с кривавими слезами до стоп ног ваших рейментарских, пана нашего премилостиваго», просили «всепокорственно» видати їм оборонний універсал, аби мати змогу вийти з-під влади ненависного сотника. Зокрема, вони просили «милості панської» взяти їх під значок ніжинського полковника «за един двор з маткою нашою отпраовати войсковие служби», тобто зарахувати їх усіх до категорії значкових товаришів, які, як відомо, проживаючи на теренах тих чи інших сотень, безпосередньо підпорядковувалися полковому присуду й адмініструванню. У разі відмови гетьманського уряду задовольнити їхнє прохання («а ще не получим премилостивой ласки от велможности вашей»), скаржники погрожували «покинувши своя убогия жилища, оуж и нехотілось, по інших сотнях разоидемося»⁴¹.

Скільки в цих проханнях було щирого занепокоєння власної долею з огляду на реальну небезпеку, а настільки тверезого розрахунку кмітливих людей, котрі намагалися скористатись зі слушної нагоди й отримати перепустку на вищій щабель соціальної драбини Гетьманату, – сказати важко. Як впливатиме з матеріалів слідства, варіанти могли бути різними.

Але, як би там не було, незважаючи на певні перешкоди в реалізації гетьманського наказу, загалом у ході слідства викривалися все нові й нові злочини та службові зловживання сотника. Проти нього масово почали свідчити козаки та посполиті Новомлинської сотні. А розгляд справи з часом перенесли з Нових Млинів до Глухова, залучивши до її розслідування не лише членів гетьманського уряду, скажімо, Степана Бутовича, котрий перебував у ранзі генераль-

³⁹ ЦДДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 224: Супліка новомлинських козаків Івана та Кирила, які брали участь у розслідуванні зловживань сотника Григорія Шишкевича про надання їм оборонних універсалів від його утисків. 17 травня 1717 р., арк. 1-2.

⁴⁰ Там само. – Арк. 2.

⁴¹ Там само.

ного осавула, а й представника російської влади – резидента царя Петра I в Україні стольника Федора Івановича Протасьєва⁴². І для цього, варто зауважити, були доволі серйозні причини.

«Противніє на монаршу Его Царском Величества гонор слова...»

Причину прискіпливої уваги з боку центральної влади до справи новомлинського сотника слід шукати у тому, що ряд позивачів не просто звернули увагу на службові зловживання та кримінальні злочини Григорія Шишкевича, а й вказали на такі протиправні дії і слова урядника сотні, які несли загрозу вищій владі Російської держави та Гетьманату, підважували її «гонор».

«Технологічність» обвинувачення новомлинського сотника в образі гонору царя особливо виразно проступає з доносу, поданого на нього отцем Михайлом. Непогано розуміючись на технології влади та судочинства у Гетьманаті та Російській державі, клірик у конфлікті з місцевим урядовцем заручився допомогою вищої влади Війська Запорозького та апелював до влади центральної, зігравши на найбільш дієвій струні тогочасного судочинства – захисті гонору царя та гетьмана. Саме тому справа і набула такого значного розголосу. Скільки в ній було раціонального зерна, а скільки технологічних «приправ» – видно з матеріалів розслідування.

Отож десь наприкінці 1716 – першій половині 1717 р. отець Михайло, як уже згадувалося, подав на ім'я гетьмана Івана Скоропадського донесення, в якому звинуватив свого опонента, новомлинського сотника Григорія Шишкевича в тому, що він «противніє на монаршу Его Царском Величества гонор слова виговаривал»⁴³. Реагуючи на це надзвичайно серйозне звинувачення, гетьман Скоропадський призначив спеціальну слідчу комісію, яка за участі царського резидента в Україні стольника Федора Протасьєва 21 серпня 1717 р. і провела допит підозрюваного і свідків у цій справі.

Суть висунутого отцем Михайлом звинувачення полягала в наступному. За його словами, минулого року, а саме на заговини Пилипового посту (тобто 14 листопада за ст. стилем), коли новомлинські священники за відсутності місцевого сотника (!) провели урочистий молебень «о получении Его Царским Величеством под часу за Прутом найдуючомуся над врагами победы» (іншими словами, в ознаменування насправді ганьби Петра I під час його легковажного Пруського походу 1711 р.), вони відвідали господу Шишкевича і той нібито «противніє на монаршу Его Царском Величества гонор слова виговаривал».

Аби розслідувати цю надзвичайно важливу справу як свідків до Глухова викликали місцевих священників – отця Павла, настоятеля Миколаївської церкви, та отця Луку, настоятеля Троїцької церкви. Спершу влаштували допит отцю

⁴² ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 166: Лист сотника Новомлинської сотні Ніжинського полку Григорія Шишкевича до Генеральної військової канцелярії. 11 березня 1717 р., арк. 1-2; спр. 237: Повідомлення Петра Уманця про розслідування суперечки між сотником Григорієм Шишкевичем і намісником Михайлом. 1 квітня 1717 р., арк. 1-3.

⁴³ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 164: Справа про розслідування образ царя і гетьмана сотником Новомлинської сотні Ніжинського полку Григорієм Шишкевичем... – 1708–1717 рр., арк. 2.

Павлу. Під час очної ставки з отцем Михайлом його запитали: «...чул ли якіє на монарше імя хулніє?»⁴⁴. Відповідь клірика була категорична: він не лише не чув від сотника таких слів, а й не відвідував його дім на Пилипівських заговинах, та й... самого «молебного пенія» на честь царської перемоги в цей день у Нових Млинах не було⁴⁵. Відповідь отця Луки на ці ж питання була менш впевненою. Він відмовлявся тим, що вже взагалі не пам'ятає, чи був у той день молебень, чи відвідували вони сотника, а чи говорив той якісь образливі для гонору государя слова. Присутній на допиті отець Михайло («вимовлял ему наочне») нагадав колезі деталі того дня, називав прізвища людей, котрих вони зустрічали дорогою, а коли й це не спрацювало, звинуватив новомлинського сотника в підкупі отця Луки. Зокрема, отець Михайло вказував на факт придбання отцем Лукою у Шишкевича будинку в селі Головинці. Спочатку Лука стверджував, що віддав сотнику за нього гроші, а потім з'ясувалося, що розрахунки він планував провести згодом. Отож це і давало отцю Михайлові підстави для підозр у підкупі отця Луки⁴⁶.

Насамкінець до відповіді було закликано самого сотника Шишкевича. Той у своєму слові головним чином акцентував увагу на тому, що урочистості з тієї нагоди, на яку вказував отець Михайло, не відбувалися навіть у Петербурзі. Отож і причин проводити подібні акції в Нових Млинах в отця Михайла не було. Останній спробував було апелювати до відповідного «указу» митрополита Київського. Але, як видно з матеріалів слідства, цей доказ не спрацював і справа продовження не отримала⁴⁷.

Тобто, ведучи мову про «хулние слова» новомлинського сотника, новомлинський священик насамперед мав на увазі його відсутність на самій відправі з приводу «перемоги над Прутом». Довести ж факт словесної образи новомлинським сотником гонору царської особи не вдалося. Однак маховик судових «розисків» було вдало запущено й за наданою йому інерцією він продовжував розкручуватися далі. Тим паче, що якраз тоді він отримав ще один потужний імпульс – «старий» козак з новомлинських «присілок», із села Кнути, Пилип Гах звинуватив Григорія Шишкевича не лише в тому, що він безвинно образив його власну гідність, а й безчестив ім'я гетьмана та його родичів.

«Гетьман, скурвий син»

У поданому на ім'я гетьмана донесенні та під час свідчень у стінах Генеральної військової канцелярії кнутівський козак-старожил Пилип Гах стверджував, що під час відвідин їхнього села з нагоди проїзду через нього митрополита Рязанського (тобто владика Стефана (Яворського), «простуючого з Москви в Ніжин») новомлинський сотник спочатку безчестив його, Пилипове, ім'я, а потім говорив непристойності й на адресу гетьмана Івана Скоропад-

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само. – Арк. 2 зв.

⁴⁷ Там само. – Арк. 2 зв.–3.

ського, його зятя – генерального судді Івана Чарниша та брата гетьманової дружини – полковника лубенського Андрія Марковича. Зокрема, Гах стверджував, що він, як тільки довідався про приїзд у Кнута новомлинського сотника, відвідав оселю кнутівського отамана, аби віддати шану Шишкевичу та «як своєму старшому поклонитися». В оселі отамана він застав сотника, «лежачого на полу на подушках», і той відразу почав його лаяти: «Чому ти, скурвий сину, псяя борода, не буваш у мене и хто бунтує не перестерегаеш?». Зі слів Гаха, він навіть не зрозумів відразу, до кого звернute лихослів'я козацького урядника, а коли присутні при цій розмові козаки підказали йому, що мова йде саме про нього, то неабияк здивувався з цього і відповів: «В мене, пане сотнику, такі сини, які уже тобі служат, а я стар, більш служити и бігати не здолію, і в місті ніколи не буваю»⁴⁸.

Після цього козак спробував завершити неприємну розмову й вийшов з помешкання. Але за наказом сотника його повернули назад в оселю, після чого Шишкевич «зараз начал горше еще безчестити»⁴⁹.

Своїє кульмінації конфлікт досягнув після того, як козак-старожил на лайку свого урядника зауважив наступне: «Я, пане сотнику, девяти сотников перебув и гетманов сімох знаю». У відповідь на що Шишкевич, «з немалим криком» перебивши слова Гаха, пригрозив вибити його киями й натякнув, що ніхто його не оборонить. Зауваження ж старого козака стосовно того, що «в нас звернійшая власть – гетман, то ми на его будемо укладатися», викликала злощасну тираду новомлинського сотника: «Не оборонит тебя от мене гетман, скурвий син, ось ему дуля; я не от его ласки сотництво маю, але з ласки світлішого князя, нехай гетман знает тое». Крім того, сотенний урядник пом'янув лихим словом кривних гетьмана, котрих той понаставляв одного генеральним суддею, а другого лубенським полковником, «а у моего хлопца болше розуму есть»⁵⁰.

Зрозуміло, що такі образливі слова на адресу гетьмана та його впливових родичів не могли залишитись без належної уваги Генеральної військової канцелярії і Генерального військового суду, особливо, якщо взяти до уваги, що один із фігурантів образливої промови новомлинського сотника – гетьманський зять Іван Чарниш – як генеральний суддя очолював судочинство Гетьманату. Отож з Нових Млинів до Глухова було викликано всіх тих козаків, котрі, згідно з донесенням Пилипа Гаха, стали невірними свідками сотницького лихослів'я – Якова Устименка, неповнолітнього Аврама Гриценкова, сердюка Івана Димиденка, кнутівського отамана Грицька Хведченка, новомлинського сотенного писаря Івана Степановича, шабалинівського отамана Ілюша Покотило.

Узагальнення їхніх свідчень дозволяє дещо уточнити картину, первісно представлену зі слів Пилипа Гаха. Зокрема, зі свідчень Якова Устименка стає зрозуміло, що перед тим, як улягтися в хаті кнутівського отамана «на полу на подушках», Григорій Шишкевич уже після переправи через р. Сейм митрополита Стефана (Яворського) мав зустріч із російським полковником Єроп-

⁴⁸ Там само. – Арк. 5.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само.

кіним. І вже «по долгой беседе, подпьявши и як провадивши его господина полковника дали положися на полу в тому ж дому атаманском на подушках». А ще, перш ніж на очі сотника потрапив Пилип Гах, Шишкевич мав розмову з сердюком Іваном Демиденком, що прибув з с. Шабалинова разом з тамтешнім отаманом. Ось у розмові з Демиденком і прозвучали вперше образливі слова на вищу козацьку старшину Гетьманату – лубенського полковника та генерального суддю, котрих Шишкевич «скурвиними синами матерно бранил»⁵¹.

Причина ж роздратування новомлинського сотника, як видно зі свідчень Устименка, полягала в неефективності дій козацької адміністрації і товариства с. Шабалинова в протистоянні зі старостою лубенського полковника Андрія Марковича. Доступ до маєтностей у Новомлинській сотні Андрій Маркович (на той час ще глухівський сотник) одержав під час подій, пов'язаних із переходом гетьмана І. Мазепи на бік шведського короля. У січні 1709 р. Маркович отримав частину земель у с. Шабалинові, до яких у наступні роки активно дорошував нові ґрунти, а також накладав на тамтешній люд різні міри залежності, демонструючи при цьому повну зневагу навіть по відношенню до представників місцевого козацького самоврядування⁵². Лють Григорія Шишкевича якраз і викликала неспроможність шабалинської громади протистояти наступу Марковича. У серцях він кричав на посланців з Шабалинова: «Чого всі один другого не держитеся і як дали скурвиному сину, Березанському, старості полковника лубенського, взяти з дому в отамана, не давши ему киями»⁵³.

За словами Якова Устименко, новомлинський сотник, не зосереджуючись на особі лише одного старости Березанського, у пориві красномовства вказував і на необхідність побити «при якійсь раді всіх панов, а особливе пана судью и пана полковника лубенського». Самого ж гетьмана лаяв за те, що «понастанавливал» таких недолугих старшин, що в хлопця Шишкевича «болше розуму, нежели у них»⁵⁴.

Син новомлинського козака Аврам Гриценков на допиті вніс суттєве уточнення щодо початку цього конфлікту. Так, він свідчив, що Шишкевич наказав побити згаданого вище сердюка Демиденка киями за те, що той, «будучи у Нових Млинах, когда коні козаков шабалинских хотіли брать в поход, сказал, що у вас есть заможнійшіе люди, якіе маюг болшие достатки, а на волностях сидят, то с тих беріте коні, а не у нас»⁵⁵. Стосовно ж тих образливих слів, які сотник адресував гетьману і його родичам, хлопець нічого не міг сказати, оскільки не був при тому всьому присутнім.

Тим часом викликаний на допит Демиденко уточнив, що в село Кнути шабалинське товариство прибуло за наказом новомлинського сотника, а напався Шишкевич на нього за те, що він, «не постоявши за свого отамана и не вибивши киями Березанського, старосту полковника лубенського, допустились воли

⁵¹ Там само. – Арк. 5 зв.

⁵² Лазаревський А. Описание старой Малороссии. – С. 306-307.

⁵³ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 164: Справа про розслідування образ царя і гетьмана сотником Новомлинської сотні Ніжинського полку Григорієм Шишкевичем... – 1708–1717 рр., арк. 5 зв.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само. – Арк. 6.

взяти». Коли ж сердюк почав скаржитися на свій низький чин, а відтак і невеликі можливості, новомлинський сотник і заспокоїв його тими словами, що так збентежили Пилипа Гаха: «Ти не бойся не тилко полковника лубенського, але й самого гетьмана, и назад рукою повернувши ляснув пальцями»⁵⁶.

Насамкінець у Генеральній військовій канцелярії допитали й кнутівського отамана Грицька Хведченка, в оселі котрого і розгорілася ця конфліктна справа. Той підтвердив, що справді після від'їзду полковника Єропкина до Шишкевича прийшов місцевий житель Пилип Гах, на котрого відразу ж напався їхній сотник – «зараз начал его ганебно многими ущипливими лаяти словами». Назвати причину лайки отаман не міг, оскільки не застав початок конфлікту. Стосовно ж нападок Шишкевича на шабалинського козака Хведченко був більш обізнаним і в його свідченнях містилися деякі нові деталі інциденту. Зокрема, отаман, підтверджуючи нападки новомлинського сотника на сердюка з Шабалівки, вказав на одну вельми цікаву деталь – виявляється, шабалинський отаман таки хотів побити киями старосту Березанського, але не отримав підтримки з боку своїх козаків («лаяв сотник сердюка козака шабалинського же не согласившись з отаманом ташним не вибили Березанського киями»⁵⁷). З показів кнутівського отамана виразно проступала й причина люті Шишкевича – «мні полковник лубенський, скурвин син, не пан, нехай свого полку пилнує, а мні он дармо»⁵⁸.

Що ж до уживання новомлинським сотником якихось інших непристойних слів, то кнутівський отаман запевняв у власній необізнаності: «Болше зась над сие нічого не чул и не знает, бо як господар, в двор то сюда, то туда... усе ходил»⁵⁹. Утім, наступного дня отаман добровільно прийшов до Генеральної військової канцелярії і зробив заяву, яка перекреслювала його попередні свідчення:

«В тот час, когда мене спрашивали, боячись своего сотника, всего по правді не сказал, а тепер доношу, же он, сотник, ганячи першей КГаха, козака кнатовского, а потом бючи козака сердюка шабалинского, при словах на старосту тамошнего о волах в атамана взятие, вигворених перш на пана полковника лубенского, лаял, називаючи скурвиним сином; у его, мовит, грамоти неправдивие, купление, а у мене правдивие; а потом ясневелможного називал сяким таким сином, він мені що? Дармо, я его не боюсь, що мені учинит, нехай тое знает, що своих крвних понаставлял урядниками, а у мене хлопец розуму больше, нежелъ у них»⁶⁰.

Крім названих осіб допитали також Ілюша Покотила, шабалинського отамана, та Івана Степановича, новомлинського сотенного писаря. Вони загалом підтвердили правдивість свідчень попередньо допитаних у Генеральній вій-

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Там само.

ської канцелярії осіб. Крім того, новомлинський писар оповів ряд цікавих деталей. Так, з його слів, Шишкевич, лаючись і шабалинського старосту ганячи, називав спершу Березанського «зłodієм», а потому «не от якого свого импету говорил: а що міні за то учинит гетман? Ось міні онде де, понастановлял изменников своих полковниками и судьями, мой хлопец разумнійший»⁶¹.

Отож, як видно з цієї частини розлогої судової справи Григорія Шишкевича, його неприязнь до гетьмана Скоропадського та його високопоставлених кривних мала цілком об’єктивне матеріальне підґрунтя. Розширення маєностей гетьманського свояка – колишнього глухівського сотника, а наразі лубенського полковника Андрія Марковича на теренах Новомлинської сотні тягло за собою втручання його адміністраторів у місцеве врядування в підвладній новомлинському сотнику адміністративній окрузі. Додаткового драматизму в очах Шишкевича ситуація набувала з огляду на родинну близькість його опонентів з гетьманом, а також, мабуть, спомини про свій особливий сотницький статус, стверджений грамотою Петра I за його, Шишкевича, неоціненні заслуги в подіях 1708 р. Накопичений роками гнів Шишкевича потужно вилився у його вкрай недипломатичні висловлювання на адресу гетьмана, генерального судді, впливового козацького полковника. А це, своєю чергою, стимулювало гетьманський уряд до уважного розслідування діянь новомлинського сотника. Тим паче, що його близькість до царя та царських сановників, здається, більшою мірою мала легендарне підґрунтя, а не реальний зміст.

Новомлинська скринька Пандори: «Злодейство, чародейство, богомерзкий грех...»

Гетьманська влада, вочевидь, не на жарт розгнівана непристойними висловлюваннями Григорія Шишкевича на адресу ясновельможного та його кривних, розпочавши прискіпливе розслідування справи, спровокувала масову подачу на новомлинського сотника скарг і в результаті таки отримала розлогий перелік його різноманітних провин і злочинів – від такого звичного для тогочасного повсякденного життя козацького Гетьманату примусового залучення до відробітків на свою користь поспільства та козаків до вчинків, які, за умови доведення вини, могли коштувати винному й життя: чарівництво, перелюб, зґвалтування, вбивство.

Чи не найпершим за часом подачі скарги на Шишкевича в паперах Генеральної військової канцелярії значиться «доношение жительки новомлинской Яцихи вдови» від 18 травня 1717 р. з приводу неправового заволодіння сотником належного їй майна.

Але чи не найбільш розлогим і містким щодо ілюстрування можливого характеру взаємин козацького урядовця сотенного рівня з населенням підпорядкованого йому адміністративного округу є справа, започаткована за скаргою новомлинського мешканця Якова Васильовича (у документах, що виходили не з-під його власного пера, він переважно називається Перехрестом або Яковом

⁶¹ Там само. – Арк. 7.

старшим Перехрестом, аби відрізнити його від зятя – також Якова Перехреста) подана також навесні 1717 р.⁶² Яків Васильович скаржився гетьману Скоропадському на свої «прикріє незносние безчестия от пана сотника нашего... розорения и обиди», а приводом до подачі послужили ті прояви наруги, які Шишкевич учинив над його сім'єю під час святкування минулого року Різдва Христового⁶³. Тоді до переповненої гостями оселі новомлинського мешканця без запрошення, нічної пори прийшов місцевий сотник. Як вищому урядовцю сотенного рівня, йому, як зазначає позивач, «мусіли же як старшому воздавши місце покутне попустити». Утім, Шишкевич, «немало посидівши», належним чином не оцінив виказаної йому гостинності й почав чіплятися до гостей Якова Васильовича. Спершу вилаяв якогось жителя містечка Коропа за те, що той, як здалося сотнику, неналежним чином його віншував. Згодом почав насідати на прибулого з Сосниці зятя господаря, лаючи того «скурвиним сином» та грозячи покарати, оскільки той також, як здалося Шишкевичу, не ставиться до нього з належною повагою. «Це вам не Сосниця», – лаявся новомлинський сотник, і грозив замкнути його в «зłodійську».

Зіткнувшись із таким свавіллям козацького урядника, більшість гостей Якова Васильовича поспішили покинути його господу. А тим часом Шишкевич, залишившись частуватися зі священником із Коропа, котрого також непроханого привів із собою «без шапки и реверенди», послав за своїми гайдуками й осавульчиками, аби ті сосницького зятя Якова Васильовича «у турму узiali»⁶⁴. Свідком ж цього став і якийсь Стеценко – «слуга пана Дорошенька» (тобто сосницького сотника в 1719–1723 рр. Василя Андрійовича Дорошенка, небожа колишнього правобережного гетьмана Петра Дорошенка).

Утім, тієї нічної пори розшукати помічників сотника не поталанило. А дізнавшись про це, той самий сосницький зять Якова Васильовича, Яків, нібито, «обизвався до пана сотника лагодніми словами, просячи, пане сотнику, поневаж ваша милость пришел в дом наш, посидіти без фантазий, а то компанію нашу разогналисьми и до остатку хочеш разогнати...»⁶⁵.

Але розжалобити Шишкевича «лагідними словами» Якову не поталанило. У відповідь той обізвав гостя із Сосниці зрадником і бридко вилаяв⁶⁶. Причина обзивання Якова «изменником» стане зрозумілою вже під час розслідування справи й допиту Шишкевича. У своєму ж донесенні новомлинський міщанин звертав увагу лише на той факт, що він уже не вперше зазнає образ і знущань від козацького урядника. Виявляється, і минулого року, після того, як він пере-

⁶² ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 267: Справа за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття... – 1717–1732 рр., арк. 1–40.

⁶³ Справа містить чимало живописних картин з повсякдення сотенної влади, отож саме фрагменти з цього чолобиття використав свого часу О. Лазаревський з метою ілюстрування правління новомлинського сотника. – Див.: *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии. – С. 289.

⁶⁴ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 267: Справа за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття... – 1717–1732 рр., арк. 2.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само.

селиться до Нових Млинів, Шишкевич чинив йому і його сім’ї «кривди многие», «многократне ночной пори приходив в дом», вимагаючи, аби його частували, а донька господаря по тому ще й на гусях грала. Наївшись і напившись, він лягав посеред хати спати, вимагаючи, аби господарі тим часом над ним сиділи й стерегли його сон⁶⁷.

А ще, як виявилось, сотник почав намовляти доньку господаря «до гріху тілесного», вимовляючи при цьому таке: «Мовить, будь ти мні покорна, як мужеві своєму жона, то будете у великой ласці моей со всім своїм домом, а если не учиниш так, як я тобі кажу, то будете всі плакати...»⁶⁸.

Донька Якова Васильовича, «видячи его сотническое злое и Богу мерзкое намерение, сказала тую брідкую речь мужу своєму и матери своей», а новомлинський сотник нібито в помсту за це і почав переслідувати родину Перехрестів, пригрозивши перед тим, що будете ви «радо плакати»⁶⁹. І вже реалізуючи свою погрозу, почав чинити всілякі «брідкі і гнусні виконання». Так, одного разу посеред ночі, разом з двома своїми гайдуками переліз через паркан і вломився до господи Перехреста, примушуючи його частувати себе і своїх підручних, а заодно вимагаючи покликати доньку, аби та йому на гуслі грала. Рятуючись від сотницьких домагань, донька новомлинського жителя разом зі своїм чоловіком була змушена переховуватися в чужих людей, а ось Яків Перехрест-старший з дружиною всю ніч просиділи над сотником, котрий завалився спати прямо посеред хати та наказав цілу ніч світити світло⁷⁰.

Іншого разу Григорій Шишкевич запросив Якова Перехреста із зятем до себе в гості («пришлет ніби любовно писаря свого просити на обід»). Вони, «не знаючи небожого способу, так по приятельську на прошение» пішли, а в результаті отримали в його господі «многое поруганья и безчестья». На завершення «дружнього обіду» сотник наказав своїм осавульчикам прямо з його дому допровадити Якова Перехреста-молодшого («за волоси узявши») до тюрми. А потому нібито й старшого з Перехрестів мав намір закрити в ув’язненні.

Реагуючи на подану Перехрестом до Генеральної військової канцелярії скаргу, гетьманський уряд (вочевидь, немалою мірою стимульований тими образливими для гонору гетьмана Скоропадського, його зятя і генерального судді Івана Чаршиша, брата гетьманші Анастасії Скоропадської лубенського полковника Андрія Марковича та інших їхніх родичів і свояків) відразу ж ініціював розслідування справи, викликавши Григорія Шишкевича для свідчень до Глухова. Останній, добре розуміючись на технології судочинства, підготував і подав зустрічний позов, звинувативши Перехреста в цілому переліку злочинів, переступів і образ місцевої влади.

Передовсім новомлинський сотник закидав своєму опоненту зневаження його старшинського достоїнства. Зокрема, стверджував, що той ніби обзивав його «Цилюрченком», та «питал, от кого сотничество мает»⁷¹, натякаючи тим самим на

⁶⁷ Там само. – Арк. 2 зв.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Там само. – Арк. 3.

⁷¹ Там само. – Арк. 5.

нікчемність сотницького джерела влади та акцентуючи увагу на наявності в нього самого високих покровителів у верховній владі Російської держави. У підтвердження своєї правоти Шишкевич пропонував опитати свідка – якусь місцеву жительку Ребриху, котра все це чула⁷². Зять Перехреста був звинувачений сотником у зраді. Власне, саме за цим звинуваченням Якова Перехреста-молодшого і закрив новомлинський сотник у в'язниці⁷³.

Ще Шишкевич вказував на Перехрестів як на осіб, що вночі «школу Ніколенську розграбували и дяков побили»⁷⁴. Причому, як видно з інших матеріалів справи, факт злочинних дій по відношенню до церковного майна таки мав місце⁷⁵, щоправда, винуватців цього злочину так і не було встановлено. Інше звинувачення стосувалося злодійства Перехреста, вчиненого ще в той час, як він мешкав у Бахмацькій сотні. Шишкевич був певен того, що за крадіжку коня його візаві сплатив тамтешньому суду «злодійщини коп осім»⁷⁶.

Звинуватив Григорій Шишкевич і доньку Якова Перехреста, котра у позові батька фігурувала як об'єкт сексуальних домагань новомлинського сотника, в аморальному способі життя. Зокрема, він називав доньку Перехреста «непочовую» та переконував членів Генерального військового суду в тому, «же будто... поймана на богомерзком гріхі»⁷⁷.

Проте найбільш серйозно усе ж виглядали обвинувачення сотником родини Якова Перехреста в тому, що всі вони, хоч на позір і на вернулися до християнської віри, але насправді є «блюзнірами от віри православної». Шишкевич наполягав, що вони й досі дотримуються старозавітної догматики і традиції, свідченням чого може слугувати проведений ними обряд обрізання новонародженої в родині дитини («якоби по жидовжску дитя обрізивали») ⁷⁸.

Викликаний до Глухова Перехрест під час допитів у Генеральному військовому суді, засідання якого очолював особисто генеральний суддя Чарниш, відкинув усі висунуті проти нього звинувачення. Передовсім він поспішив обілити свого зятя, несправедливо названого «изменником». Довести це Якову Перехресту було не надто складно, оскільки, виявляється, перед тим «на царствующим граді Москві, за посилкою ясновелможного гетмана» вже було проведено «розиск» і за його результатами Перехрестам дали дозвіл «на спокойное прожитие в Украйне». Причому, дозвіл підписав сам канцлер Петра I граф Гаврило Іванович Головкін.

Зважаючи на цю обставину, цілком імовірним видається й описаний Шишкевичем казус, пов'язаний із виявленою новомлинським міщанином зневагою джерела сотницької влади новомлинського урядника. Як чоловік новоприбулий, Перехрест, цілком можливо, не був обізнаний з обставинами сходження Гри-

⁷² Там само.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Там само. – Арк. 8.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Там само. – Арк. 5.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Там само. – Арк. 5 зв.

горя Шишкевича на сотництво, не чув він і про роль у цьому процесі генерала О. Меншикова та самого царя Петра.

Утім, перед лицем членів Генерального військового суду Яків Васильович категорично заперечив факт виголошення образливих слів на адресу новомлинського старшини. Мав Перехрест своє пояснення і щодо можливих свідчень проти нього новомлинської жительки Ребрихи, яка нібито могла підтвердити правдивість звинувачень Шишкевича. За його словами, за наказом сотника його люди перестріли якось Якова за коморою та «кунтуш лисячий подбитий зняли з мене старого и оной Ребрисі... отослал»⁷⁹. Лисячий кунтуш, припускав Яків Васильович, якраз і міг стати платою сотника за неправдиві свідчення новомлинської мешканки супроти нього.

Відповідаючи на обвинувачення щодо фактів злочинства в Бахмацькій сотні, Перехрест був небагатослівний – «нехай он сотник доведе»⁸⁰. Так само реагував він і на звинувачення доньки в нецноті та в пійманні її на «богомерзком гріху», пропонуючи Шишкевичу пред’явити докази. Щодо своєї репутації та своїх близьких Перехрест апелював до авторитету місцевого священика отця Михайла⁸¹ (останній, як пам’ятаємо, також позивався проти Шишкевича, а тому вважати його незааганжованим учасником процесу не можна).

Значно розлогішою і більш аргументованою була відповідь Перехреста на обвинувачення в блюзнірстві по відношенню до православної віри. З його пояснень стає очевидним, що факт хірургічного втручання в анатомію новонародженого в родині хлопчика таки відбувся. Проте, як стверджував Перехрест, зроблено це було нібито задля того порятунку хлопчика, який народився з якоюсь патологією. Але, що цікаво, цей крок було узгоджено з місцевим священиком, котрий дав відповідний дозвіл («за що священник за рукою своей карту дал на себе же его позволение»). Ще одним доказом невинності Перехрестів у цій делікатній справі мало бути те, що батько дитини, тобто зять Якова Перехреста-старшого, в цей час «за посилкою ясневелможного пана гетмана» перебував у Ризі, а він сам «ездил по маєтностях ясневелможного пана и так тое без нас стало». До того ж, виявляється, коли про цей інцидент стало відомо місцевій громаді й місцевій владі, гетьманський уряд провів слідство – «за тое чинено прилюдний роспрос, як тое сталося, чи була тая причина по старозаконнию». Тоді ж прибулий до Глухова якийсь пан Чирушинський довів, що «старозаконной ні жадних річей там не обрїталося»⁸².

Не обмежуючись одними лише виправданнями, Перехрест принагідно закинув і самому новомлинському сотнику факт блюзнірського ставлення до християнської віри, стверджуючи, що він нібито «ругает Христа», «в достоинстве жидовскую ровняючи нечистую плоть», «вимовляє непристойні слова «з нечистой брідкой и плюгавой своей губи»⁸³. І все це нібито Перехрест довів за

⁷⁹ Там само. – Арк. 5.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Там само. – Арк. 5 зв.–6.

⁸² Там само. – Арк. 5.

⁸³ Там само. – Арк. 5 зв.

присутності царського резидента стольника Федора Протасьєва, а ось Шишкевич довести його блюзнірства не зможе.

Детальна аргументація Перехреста в цій частині обвинувального позову проти Шишкевича доводить важливість саме цього фрагменту при розгляді справи. Крім того, з нього довідуємось про тісні господарські зв'язки родини Перехрестів з гетьманським двором. Виявляється, що зять Якова за дорученням Скоропадського виконує якісь, вочевидь, торговельні операції на Балтиці, в Ризі, а він сам тим часом задіяний в управлінні господарством гетьманських маєтностей. Можливо, саме в цих обставинах криється ще одна зі справжніх причин прискіпливості Генерального військового суду та гетьманської адміністрації загалом до розгляду цієї справи.

Для розслідування справи на місці до Нових Млинів Генеральна військова канцелярія в другій половині вересня 1717 р. відрядила генерального осавула Василя Жураковського. Вочевидь, тут не можна обійти увагою високий чин слідчого, що засвідчував важливість справи і її, мабуть, делікатність – чи то з огляду на особливий статус новомлинського сотника, зведеного на уряд царем, чи через згадки про гетьмана та його кривних у матеріалах справи. Адже зазвичай розслідуванням подібних конфліктів займалися безурядові старшини – бунчукові товариші або ж сотники.

Поза тим, діяльність генерального осавула в Нових Млинах не можна назвати надто продуктивною. Викликаний на допит «пред пана Василя Жураковського асаула войскового енерального по указу ясневелможного добродія его милости пана гетмана нарочно туда, в Новіє Млини для составления розписку ординованого» Григорій Шишкевич «жадного не призволился и не хотів дати отвіту отмовляючися тим же в него из суплікуючим распочата уже о сих пунктах справа в суду Енералном войсковом пред Его млстю паном судією енералнім и такіе он подавал там против сих пунктов отвіти, тих якоби за давностю времени теперь не припомнит опяť повторити»⁸⁴.

Що цікаво, аргументи новомлинського сотника справили належне враження на представника гетьманського уряду – справу таки було «отложено так по упрошенію его сотником як из призволення суплікуючого до зверхнійшой уваги власти в Глухові разидуючої»⁸⁵.

Утім, відвідини восени 1718 р. членом гетьманського уряду Нових Млинів певні результати таки дали. Принаймні додалися нові звинувачення на адресу новомлинського сотника. Так, скажімо, до загального суголосся обвинувачень Григорія Шишкевича у всіляких протиправних діях 24 вересня 1718 р. долучив свій голос і якийсь Іван Негрей, новомлинський гончар. Він, зокрема, стверджував, що зазнав від «сотника тамошного горе, яке ні від одного прежде бивших сотников таких не терпел и не узнавал»⁸⁶. І якщо про попередні кривди цей член

⁸⁴ ЦДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 267: Справа за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття... – 1717–1732 рр., арк. 6 зв.

⁸⁵ Там само.

⁸⁶ ЦДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 266: Справи за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття, згвалтування жінок та ін. ...

гончарного цеху говорив не конкретно, а загалом, пригадуючи якість безчестя, вчинене сотником над ним перед цехмістром, або ж «отягощение в ремесле его барзей других», то з приводу останньої в часі кривди він говорив уже конкретні речі. Так, гончар оповідав, як небавом зайшовши в гості до Олексія Бражника, невільно став учасником розмови, в якій називали новомлинського сотника «паном». На що скаржник філософськи зауважив: «Же один у нас есть пан в Україні, котрий мешкает в Глухові, то есть ясновельможный пан гетман»⁸⁷. Після цих слів у господі Бражника нібито вчинився неабиякий переполох і, зі слів Негрея, присутні там люди «без всякой жадной причины, услышавши его за гонор панський ставшего, начали бити и голову ему оборвали»⁸⁸.

На цьому злочастя гончара не припинилися, оскільки ті анонімні «злі» люди донесли на нього новомлинському сотнику. Останній же не став слухати виправдань Негрея, не опитав тих осіб, на яких покликався новомлинський ремісник, а довірився винятково його опонентам («не посылаючи по его свидетелю, на яких он здавался, але тилко тих людей принимал свидетелство за слушне, якие его и били») ⁸⁹. В результаті такого розгляду конфліктної справи провина Негрея в очах Григорія Шишкевича була очевидною, а карою для винуватця призначене ув'язнення. І лише заступництво «людей зацних» дозволило гончару уникнути покарання. Щоправда, за те, що сотник звільнив Негрея від «турми», він взяв з нього таляр грошей. Отож тепер, користуючись нагодою, член гончарного цеху і звертався до гетьманського уряду з проханням про справедливість за свою «безвинную конфузю», просив повернути відібрані в нього сотником гроші та покарати своїх «побуйцев». Демонструючи неабияку серйозність ситуації, Іван Негрей твердив, що у випадку відмови йому в належному перегляді справи «мусит за уставичним его сотницьким незасудним гоненієм и утиском, оставивши свою отчистую осідлость, из города при старости літ... поволотися»⁹⁰.

Проте, зрозуміло, що не ці скарги могли суттєво вплинути на подальшу долю новомлинського сотника. Значно більше важили свідчення згаданих вище Пилипа Гаха чи Якова Перехреста. А ще важливою ланкою в обвинуваченнях Шишкевича став реєстр нібито вчинених ним переступів і злочинів, поданий новомлинським священиком Михайлом.

Настоятель Свято-Миколаївського храму серед іншого пропонував Генеральній військовій канцелярії викликати на допит новомлинського отамана Василя Желізка, котрий «всі його, сотникові, діла і секрети добре знает». Новомлинський війт, на переконання отця Михайла, міг би розкрити завісу таємничості в питанні використання міських фінансів, а також інших секретів сотницького життя, зокрема, розповісти про «молебень царський» (тобто ігнорування Шишкевичем подячної церковної служби за «вікторію» Петра I в Прутському поході).

Про відшкодування збитків дружиною сотника Ульяною та сином Іваном. – 1717–1724 рр., арк. 8-8 зв.

⁸⁷ Там само. – Арк. 8 зв.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Там само.

Іван, новомлинський писар, також міг би оповісти чимало цікавого про «великі і малі діла» свого начальника, скажімо, стосовно змісту «секретних» листів, які сотник надсилав до Петербургу. Новомлинський шафар, котрий завідує «горілками», володіє інформацією про сотницькі шинки, достеменно знає, скільки бочок горілки виробляється в нього в господарстві та по якій ціні продається. А ось новомлинських осавульчиків Святка і Дедюка варто було б допитати особливо прискіпливо, оскільки саме вони чинять «маліє и великие его безчинія брідкіє». Отож і добре знають про всі ті «непотребства», що відбуваються в домі Григорія Шишкевича. Якщо ж їх допитати з «пристрастієм», то вони детально розкажуть про всі «чужоложства» свого старшини. Новомлинський осавульчик й «упокоевий» місцевого сотника Павло Пиндик, також посвячений у його таємні справи, володіє інформацією про уживання чарів Шишкевичем, може розповісти, як він приводив у дім сотника баб, котрі «чари призводять». Крім того, йому добре відомо і про «подложниц» новомлинського старшини, котрих він особисто приводив до Шишкевича. «Марья девка», служниця в сотницькому домі, також знає, які баби приходили до сотника в дім і які вони чинили чари та «характери отпраляли». Сотенний хорунжий Антон Даценко може пролити світло на факти чарівництва свого старшого, оскільки часто виряджався ним для супроводу відьом з різних місць. А ще Іван Троченко, швагер «Грицька Цилурченка», на тому стоїть, що доведе чарівництво і характерництво новомлинського сотника, розповість, як той, набравши собачих кігтів і церковного попелу, уживав чарів, «касуючи права генеральние», і які трави, принесені бабами-чарівницями, туди примішував, і як, забувши про страх Божий, зі своєю дружиною тільки тими чарами і займається. Скаржник наполягав, щоб укладений ним реєстр передали особисто гетьману Скоропадському, а не іншій особі⁹¹.

Варто зауважити, що висунуті отцем Михайлом обвинувачення були надзвичайно серйозними і при доведенні їхньої правдивості могли б уповні служити підставою для надзвичайно суворого судового покарання злочинця. Утім, як видно зі сформульованого переліку, обвинувачення базувалися, вочевидь, на чутках, що кружляли Новими Млинами, і, по суті, не містили конкретної інформації, на підставі якої можна було довести провину Шишкевича. Власне, лише один Іван Троченко виступав зацікавленою стороною в обвинуваченні свого родича, і був, вочевидь, готовий проти нього свідчити. Решта ж названих осіб, імовірно, мали іншу мету – спростувати обвинувачення на адресу сотника, щоб не виникло підстав для притягнення їх самих до судової відповідальності за співучасть у вчинених злочинах.

Як оскаржений стає позивачем або ж – чи випадковими були оскарження сотника?

Вище вже доводилося згадувати про те, як оскаржений отцем Михайлом чи новомлинським міщанином Яковом Перехрестом сотник Григорій Шишкевич

⁹¹ Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – С. 288.

подавав проти них зустрічні позови, звинувачуючи своїх недоброзичливців чи то в участі в розбійному нападі на школу, чи то в блюзнірстві і таємній належності до іудейської віри. Утім, ці епізоди судової справи, здається, були не винятками, а цілком вкладалися в традиційну модель побудови власного захисту.

Отож, відмовившись від повторень своїх свідчень, представлених попередньо у Генеральному військовому суді, того ж самого дня 24 вересня перед генеральним осавулом Василем Жураківським та в присутності новомлинського старшини і «при інших многих зацних и віри годних гражданей и обывателей тамошних» Шишкевич «отозвался явне и добровольне з тим, же хоцет конечно довести в Глухові» провини свого опонента Якова Перехреста, передовсім, його таємну належність до іудейської віри:

«что он яко прежде воспріятия иншой християнској віри блюзнірскую жидовскую держал свою віру, так и тепер по крещении воспріятия уже оной, так же власне не откидаючися ей держится, показуючи себе християнином толко для подзору и помовки людској бити, а в самуй річи, блюзнірца и богопротивник и неисправний в своей жидовской злобі и до сих времен пребывает»⁹².

Волюючи продемонструвати власну правоту, Шишкевич вдався до застосування практики так званої «викидщини», внівши до «шкатули войскової червоних п'ятдесят»⁹³. У тому випадку, якби новомлинському сотнику пощастило довести свої обвинувачення, оскаржений ним у «блюзнірстві» Яків Перехрест, крім належного за скоєний злочин покарання, мав би додатково сплатити й внесену позивачем суму «викидщини»⁹⁴.

Судове переслідування гетьманським урядом новомлинського сотника, вочевидь, стало сигналом не лише для його підданих і сотничан, в котрих з'явилася можливість оскаржити дії Григорія Шишкевича в гетьманському суді й прихилити до себе гетьманську Феміду. Засвідчена судовим переслідуванням якщо не опала козацького урядника, то принаймні його очевидна слабкість була правильно розцінена й опонентами Шишкевича зі старшинського середовища Гетьманату. Свідченням цьому може слугувати донесення, скероване Шишкевичем до гетьмана Скоропадського в 1721 р., в якому він просив у названого перед тим «скурвиним сином» регіментаря захисту й оборони від спроб «братанича Милорадовичового» (тобто гадяцького полковника Михайла Милорадовича – ще одного улюбленця Петра I, котрий вийшов за царем із Сербії в часи авантюрного Прутського походу та за свою вірну службу російському монарху отримав старшинський уряд в Україні). Вочевидь, мова йшла про молодшого брата Михайла, Гаврила Милорадовича, у майбутньому також

⁹² Цит. за: *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии. – С. 288.

⁹³ ЦДДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 267: Справа за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття... – 1717–1732 рр., арк. 6 зв.

⁹⁴ Ширше про практику так званої «викидщини» див.: *Горобець В.* Влада та соціум. – С. 256–257.

гадяцького полковника⁹⁵, котрий ще в 1715 р. отримав від гетьмана Скоропадського в Новомлинській сотні у володіння с. Нехаїці⁹⁶ та, як це водилось у ті часи, почав розширювати межі своїх володінь за рахунок «слабших» гравців.

Як видно з тексту сотницького донесення, близький родич гадяцького полковника домагався відібрання на свою користь мастностей Шишкевича, що знаходилися в селі Липки. Як стверджував позивач, у Милорадовича був таємний союзник – «син Кирила Трочченка», котрий служив при дворі ніжинського полковника та «мав злість» на Шишкевича⁹⁷. Зважаючи на час подачі донесення, мова, вочевидь, йшла вже не про Лук'яна Жураківського, котрий помер у травні 1718 р.⁹⁸, а про його наступника – сина царського вельможі графа Петра Толстого та зятя українського гетьмана Івана Скоропадського графа Петра Петровича Толстого.

Цікаво, що наступником Григорія Шишкевича на сотництві в Нових Млинах став якийсь Кирило Троцький. Зважаючи на відому дослідникам практику варіативності написання прізвищ, цілком вірогідно, що «Кирило Трочченко» та «Кирило Троцький» насправді був однією і тією ж особою. Особою – безпосередньо зацікавленою в поваленні Григорія Шишкевича. А ще, як пам'ятаємо, прізвище Трочченка згадується в реєстрі, поданому отцем Михайлом. Щоправда, там фігурує Іван Трочченко, котрий, хоч і швагер «Грицька Цилурченка», але готовий довести чарівництво і характерництво новомлинського сотника.

Саме син Кирила Трочченка, як стверджував Григорій Шишкевич, «без жадного до мене указу и об'явлення мене, хотя и словесного, в село Липки прибувши, войта и селян тамошніх липковских до себе пригласивши, не ведати чи сам од себе, чи ли з насталости якої поступаючи, а до мене по ненависти своей и отца», почав агітувати тамтешніх мешканців, аби вони добивалися такого універсалу, який би передав їх у підданство якомусь Василю Івановичу. Крім того, зі слів Шишкевича, мова йшла і про відбирання в нього наданих на ранг сотництва орних ґрунтів, сіножатей, озер⁹⁹.

Аби не втрачати своє рангове майно, новомлинський сотник і звернувся у 1721 р. до гетьмана Скоропадського з проханням про підтвердження своїх власницьких прав. Обґрунтовуючи доцільність збереження статус-кво, Шишкевич апелював до своїх непомірно великих витрат, що впливали зі специфіки врядування в Новомлинській сотні Ніжинського полку. Зокрема, він вказував на той факт, що урядники цієї засеймської сотні вимушені часто зустрічати й розмішувати в себе на постій «з великороссийских чинов людей», а це тягне за

⁹⁵ *Gajecy G. The Cossack Administration of the Hetmanate...* – P. 360.

⁹⁶ *Лазаревский А. Описание старой Малороссии.* – С. 307.

⁹⁷ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 353: Грамота Петра I Григорію Шишкевичу на новомлинське сотництво, зобов'язання не чинити утиски тощо. Грудень 1708 р., 27 травня 1719 р., 20 жовтня 1721 р., арк. 2.

⁹⁸ *Лазаревский А. Описание старой Малороссии.* – С. 14.

⁹⁹ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 353: Грамота Петра I Григорію Шишкевичу на новомлинське сотництво, зобов'язання не чинити утиски тощо. Грудень 1708 р., 27 травня 1719 р., 20 жовтня 1721 р., арк. 2.

собою значні матеріальні видатки. Через це він нібито «долгов нажился», які не може самотужки оплатити. Зважаючи на такі обставини, Григорій Шишкевич і просив «всепокорнейше» у гетьмана підтвердження права на володіння всіма тими ранговими маєтностями, які перебували в руках його попередників, та володіння якими йому було гарантовано монаршою грамотою й гетьманським універсалом при його сходженні на сотницький уряд¹⁰⁰. На підтвердження законності своїх майнових претензій Шишкевич надіслав Скоропадському копію грамоти Петра I від 12 грудня 1708 р., де якраз і йшлося не лише про призначення його на урядування в Новомлинській сотні, а й право володіти «по именному указу... к тому ураду доходы и маєтности, и мелницы принадлежат... как прежде тамо бывшие сотники владели»¹⁰¹.

Звернення Григорія Шишкевича до гетьмана Скоропадського з проханням про допомогу 1721 р. цікаве ще й тим, що у ньому міститься інформація про «опозиційні сили» Нових Млинів, які, власне, й провадили акції, спрямовані на повалення теперішнього сотника. Своїх головних «сопротивников» Шишкевич називає поіменно, а саме: Григорія Самойленка, його сина Тимофія, настоятеля Свято-Миколаївського храму отця Михайла, Кирила Трочченка, Якова Перехреста і його зятя Якова, а також їхніх «единомислников» – Івана Писаренка, Івана Гриценка, Ляська Зубченка.

Про інтерес Кирила Трочченка та його сина (його імені не вказано) та ще якогось Івана Трочченка (можливо, він якраз і був сином Кирила) я вже згадував раніше, міркуючи про мотиви їхніх дій. Але, виявляється, серед супротивників Шишкевича були й інші, не менш зацікавлені в його поваленні особи. Передовсім звертає на себе увагу присутність серед недоброзичливців новомлинського сотника Григорія Самойловича та його сина Тимофія. Останній активно судився з Шишкевичем, вимагаючи покарати його за «немалое безчестие, нанесенное его дому, будто дочка его була поймана на богомерзком и блудном гріхе»¹⁰². Крім того, ім'я Тимофія Самойловича фігурувало й у справі про пограбування нічною порою школи в Нових Млинах, що діяла при Миколаївській церкві¹⁰³. А ось Григорій Самойленко (Самуйленко), батько Тимофія, був не хто інший, як попередник Григорія Шишкевича на сотницькому уряді в Нових Млинах, звинувачений у грудні 1708 р. у тому, що «явился причинен к измене Мазепиной» і на цій підставі позбавлений урядування¹⁰⁴. Таким чином, конфлікт поміж Шишкевичем і Самойловичами скоріш за все був продовженням боротьби за владу на місцевому рівні поміж двома тамтешніми кланами.

¹⁰⁰ Там само. – Арк. 3 зв.

¹⁰¹ Там само. – Арк. 4-4 зв.

¹⁰² ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 267: Справа за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття... – 1717–1732 рр., арк. 13-14.

¹⁰³ Там само. – Арк. 8.

¹⁰⁴ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 353: Грамота Петра I Григорію Шишкевичу на новомлинське сотництво, зобов'язання не чинити утиски тощо. Грудень 1708 р., 27 травня 1719 р., 20 жовтня 1721 р., арк. 4-4 зв.

Але лише цими, представленими вище, родинними контрверсіями палітра конфлікту, що тривалий час палахкотів у Нових Млинах, не вичерпується. Виявляється, ще один помітний фігурант справи – отець Михайло – також був пов'язаний родинними узами з кланом Самойловичів, оскільки доводився «сестринцем» Григорієві Самойловичу¹⁰⁵.

Саме зважаючи на розгалуженість опозиційного до нього клану, Шишкевич і просив у гетьмана захисту й оборони, адже його «сопротивники... гонят не только на здоровье мое, але и на душу мою чигают»¹⁰⁶.

Злочини та покарання: резолюції Генерального військового суду

Врешті-решт розпочаті супроти Григорія Шишкевича судові справи за позовами Якова Перехреста, Тимофія Самойловича, отця Михайла, Пилипа Гаха та інших козаків і посполитих Новомлинської сотні таки були розглянуті в Генеральному військовому суді. Щоправда, відшукати у фондах вищої судової інстанції прямих резолюцій щодо них не вдалося. Але у фондах Генеральної військової канцелярії міститься низка позовних матеріалів з пізніших часів, аналіз яких дозволяє бодай опосередковано реконструювати суть винесених присудів.

Зокрема, зі скарги вдови Григорія Шишкевича, поданої вже в 1732 р. на ім'я гетьмана Данила Апостола, довідуємось, що очолюваний в гетьманство Скоропадського Іваном Чарнишем Генеральний військовий суд, зібравши свідчення і розглянувши справу, виніс присуд на користь скаржника, тобто Якова Перехреста. Вдова з цього приводу стверджувала, що Перехрести «стали ложно и неправедно вдавать бившему гетманові покійному Скоропадскому и суді енералному Чарнишеві, по яких их ложному вданню и по их Перекрестов хотенію судья Чарниш неправим своїм декретом присудил мужу моему платить оних Перехрестов виклади»¹⁰⁷.

Отож, відкинувши емоційні побивання Уляни Шишкевичевої, в «сухому залишку» маємо переконливе свідчення того, що колишній новомлинський сотник судову справу новоприбулому міщанину Нових Млинів у Генеральному військовому суді таки програв і мав сплатити скаржнику немалу суму судових «викладів», що пішли на забезпечення розгляду справи. Вдова новомлинського сотника стверджувала, що її покійний чоловік виконав постанову суду та розплатився з позивачем.

Утім, приводом до подачі нею скарги на ім'я гетьмана Данила Апостола став позов якогось жителя Сосниці Опанаса Петрунченка, котрий якраз і заперечував слова вдови Шишкевича¹⁰⁸. А, як пам'ятаємо, у позовних заявах Якова Перехреста на Григорія Шишкевича міститься інформація стосовно того, що в

¹⁰⁵ Там само. – Арк. 4.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ ЦДДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 267: Справа за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття... – 1717–1732 рр., арк. 39–40.

¹⁰⁸ Там само.

Перехрестів таки були якісь приятелі та родичі в Сосниці, більше того, вони навіть виступали свідками зловживань новомлинського сотника в господі новомлинських Перехрестів. Та й, власне, один із фігурантів справи його зять Яків також мешкав саме в цьому сотенному центрі Чернігівського полку. Отож певності щодо задоволення Шишкевичем позовних вимог свого опонента, якщо навіть Генеральний військовий суд і визнав їх справедливими, нема. Тим паче, що архів Генеральної військової канцелярії містить переконливе свідчення того, як новомлинський сотник міг нехтувати судовими постановами.

Програш Шишкевич і справу за позовом Тимофія Самойловича¹⁰⁹. Причому, програш у цій справі приніс новомлинському сотнику неабиякі матеріальні збитки, оскільки Самойлович представив у Генеральну військову канцелярію розлогий деталізований перелік понесених ним судових витрат і «подношений» задіяним у розгляді його позову старшинам – генеральному осавулу, полковому писарю, полковнику ніжинському і чомусь полковнику лубенському¹¹⁰.

До питання про ефективність судочинства Гетьманату: «сотник тепер за тое мстятись...»

Незважаючи на той пишний букет звинувачень щодо вчинених Григорієм Шишкевичем злочинів і переступів, що постав у результаті досудового розслідування, судова справа завершилася у якийсь доволі дивний спосіб. Як зауважувалося, частину провини сотника було доведено і за це він мав сплатити солідні штрафи Якову Перехресту і Тимофію Самойловичу. Але сотенний уряд Григорій Шишкевич за собою зберіг. І це доволі промовисто характеризує владну ситуацію в Гетьманаті за правління Івана Ілліча Скоропадського. Так, скажімо, 1754 р. у гетьманування Кирила Розумовського варто було лише полковому осавулу Переяславського полку Михайлу Лукашевичу в приватній розмові обмовитись, що нинішній їхній гетьман «хаживал когда-то в убогом платье», як за вироком Генеральної військової канцелярії був позбавлений свого високого старшинського уряду та засуджений до сплати штрафу в 100 рублів. І лише добра воля Розумовського допомогла Лукашевичу уникнути покарання: з нагоди народження спадкоємця російського престолу Павла Петровича гетьман вибачив полковому старшині його образливі слова¹¹¹.

Лайка ж Григорія Шишкевича на адресу гетьмана і його родичів, обзивання їх усілякими непристойними словами, владні позиції новомлинського старшини, як бачимо, не похитнули. До того ж, здається, методів адміністрування після цих тривалих судових тяжб зі своїми підлеглими Шишкевич також не поміняв.

¹⁰⁹ Там само. – Арк. 8.

¹¹⁰ Там само. – Арк. 14. Про «ціну справедливості» в судах Гетьманату вже доводилося писати, аналізуючи матеріали судочинства Полтавського полку. – Див.: *Горобець В.* Прибуткове суддівське ремесло: «вина панська» і «вина врядова» у судочинстві Гетьманату // Соціум. Альманах соціальної історії. – Вип. 7. – С. 175-194; *Його ж.* Влада та соціум Гетьманату... Досить детально розміри й адресування «поклонів» і «накладів» описав Олексій Сокирко. – Див.: *Сокирко О.* Скільки коштує порозуміння? «Поклони» та «наклади» в українських судах першої чверті XVIII ст. // Соціум. Альманах соціальної історії. – Вип. 7. – С. 195-210.

¹¹¹ *Ал. Андр.* Из дел об оскорблении гетманской чести // КС. – 1884. – № 12. – С. 731.

Принаймні, на це вказує низка нових обвинувачень, висунутих проти нього трохи згодом.

Як випливає з тексту відкритого листа генерального осавула Степана Бутовича до курінного отамана та «всього товариства» Новомлинської сотні, гетьманська влада утвердилася і в думці щодо винуватості Григорія Шишкевича у скоєнні службових зловживань і насильств по відношенню до підвладної йому людності. Так, генеральний старшина у своєму листі вказував на факти самовільного зміщення сотником представників сотенної адміністрації з їхніх урядів, насильств, що вилились у примушення козаків до відробітків на свою користь так, ніби вони були його підданими (косили сіно, жали збіжжя, рубали дрова та ін.). Не задовольняючись цим, сотник піддавав також козаків жорстоким побоям¹¹².

Свого часу Вадим Дядиченко використав цей лист, аби проілюструвати неефективність судочинства Гетьманату при розслідуванні судових справ за участю козацької старшини, зробивши наголос на тому, що Шишкевич, незважаючи на всі його кривди й службові зловживання, не був покараний, а лист, власне, являв собою більше умовляння, аніж наказ¹¹³.

Насправді, як можна зробити висновок з матеріалів судових матеріалів тієї доби, завершення розслідування справи за участю представників гетьманського уряду не принесло до Нових Млинів спокою. Й уже у вересні 1718 р. козаки і поспільство цього сотенного містечка подали на ім'я гетьмана Скоропадського нову скаргу на нові утиски свого урядника, спровоковані участю мешканців сотні в розслідуванні, що його проводив роком раніше генеральний осавул Степан Бутович. Так, «всі жителі сотні Новомлинської, преклонивши голови свої под стопи ног» гетьманських «заносили» скаргу на свого сотника, котрий за те, що вони подавали на нього супліки генеральному осавулу Бутовичу, «тепер за тоє мстячись направляет підручних своїх бити нас»¹¹⁴. Конкретно вказувалось на побиття місцевого люду «вновь поставленним» отаманом, солдатами, осавульчиками і гайдуками сотника: «Ивана и Андрея били, Петра Романенка били, Ивана салдати били, Галку, яка визнавала чародійства на сотничку, били». Скаржники запевняли, що нещадні побої навіть довели декого

¹¹² В. Дядиченко говорить про цей лист як такий, що став реальністю суспільного життя Гетьманату – див.: *Дядиченко В.А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України... – С. 266. Поклик на: ДПБ СРСР, відділ рукописів, зібрання Маркевича, № 19/23 (копія XVIII ст.). У фондах ЦДІАУК вдалося виявити чернетку цього документу, яка, щоправда, не містить інформації з приводу того, як і коли її було оприлюднено і чи було її оприлюднено взагалі. – Див.: ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 336: Відкритий лист новомлинському сотнику Григорію Шишкевичу про повернення ним захоплених ґрунтів жителям сотні, про заборону використання праці козаків і міщан у приватному господарстві, про заборону міняти міську і сільську старшину без відома вищих органів влади (чернетка). 15 травня 1719 р., арк. 1-3.

¹¹³ *Дядиченко В.А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України... – С. 266.

¹¹⁴ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 266: Справи за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття, зґвалтування жінок та ін. ... Про відшкодування збитків дружиною сотника Уляною та сином Іваном. – 1717–1724 рр., арк. 4-5.

з місцевих жителів до смерті, «меновите Марка Куреченка, Ивана Горкавенка мелника, тещу Коновалову»¹¹⁵.

Отож громада у своєму клопотанні переважно повторювала ті звинувачення на адресу свого сотника, які, власне, вже були озвучені раніше перед генеральним осавулом, коли той проводив слідство на місці: «любо то знаем, что пан асаул войсковой енералний Стефан Бутович, велможности вашей явил, чинячи розиск на сотника, где якие пункта: о чародійстві, забойстві», продаж (як можна зробити висновок з контексту повідомлення) привласнених старшиною п'ятдесяти коней. Крім того, скаржники нагадували і засвідчене перед генеральним осавулом вчинення Шишкевичем зі шинкаркою «ночної пори богомерзком гріхі». Крім того, ще «едну невісту в городі, в Нових Млинах, идучую вночи з двора Троцкого ку дому своему... сотник поймавши на цвинтару Пречискому... уволікши в бабинец, учинил богомірзкий гріх кгвалтом усиливши».

Водночас картину зловживань свого сотника підписанти доповнювали і новими історіями. Так, нібито вже після від'їзду з Нових Млинів Степана Бутовича Шишкевич забрав на свій хутір Липковецький міських різників, аби ті «овец недужих сто двадцять чотири забівали и пригрозил бедним людем на місці потом свинного сала не продавати, поким біднякам тую его сотникую скотину не спродуют»¹¹⁶.

Скарга супроводжувалася обережними висловлюваннями сумнівів щодо ефективності судової влади Гетьманату – «не ведаем чи донеслося велможности вашей или нет» про всі ті злочини і зловживання Григорія Шишкевича. А закінчувалося подання недвозначним проханням: «Дайте нам кого іншого на сотництво»¹¹⁷.

Не обмежуючись апеляцією лише до одного гетьмана Скоропадського, недобррозичливці Григорія Шишкевича звернулися й до царського резидента в Україні стольника Федора Протасьєва, аби той «Его Царскому Величеству нашему премилостивише об обидах наших донесл, в чом просим со слезами»¹¹⁸. Скаржники звертали увагу царської влади на той факт, що в ході проведеного генеральним осавулом Бутовичем розслідування вину Шишкевича було доведено «по всі чотири пункта: чародійства, прелюбодіянія, забойство и конное злодійство».

Принагідно скаржники формулювали власне бачення суті старшинської влади, ствержуючи, що царська величність Петро I, призначаючи Григорія Шишкевича на сотницький уряд до Нових Млинів, уповноважував його «чесно обходитися з людьми, ласкавим бути, а не ругатися и не глумитися над царськими і вашими рейментарськими людьми, и не повелівали ему Шишкевичу нас безвинне бити и разоряти»¹¹⁹.

Скарги на зловживання новомлинського сотника, адресовані гетьману Скоропадському і царському резиденту стольнику Протасьєву, підписали новомлин-

¹¹⁵ Там само. – Арк. 5.

¹¹⁶ Там само.

¹¹⁷ Там само. – Арк. 5 зв.

¹¹⁸ Там само.

¹¹⁹ Там само. – Арк. 5-6 зв.

ський отаман Іван Васильович «с товариством» та новомлинський вїйт Іван Тиховський «з посполством новомлимнским». І хоч, як можна здогадатися з тексту цього документу, Іван Васильович був уже колишнім новомлинським отаманом – на його місце Шишкевич призначив нового старшину і саме цей «вновь поставленній» отаман, разом із солдатами, осавульчиками і гайдуками, чинив за наказом сотника насильства над місцевою людністю – наявність серед скаржників перших осіб козацького і міського самоврядування Нових Млинів засвідчувала неабияку серйозність і глибину конфлікту. Втім, як уже наголошувалося вище, серйозних адміністративних наслідків для Григорія Шишкевича ця обставина також не мала.

Новомлинський сотник помер, але слідство триває. Як, власне, тривають і зловживання старшиною владою

Природна смерть Григорія Шишкевича в 1722 р. поклала край чи то дійсним, чи то вигаданим його опонентами і недоброзичливцями службовим зловживанням і кримінальним злочинам. Але, що цікаво, розслідування неправових дій колишнього новомлинського сотника на цьому не припинилось.

Насамперед неабияку активність продовжувала виявляти родина Перехрестів. Перехрести ще за життя Григорія Шишкевича добилися від Генерального військового суду визнання його винним у скоєнні злочинів проти них, а суд присудив оплатити винуватцем їхні судові видатки і накладі. Але сотник, як впливає з матеріалів пізніших судових справ, пообіцявши перед генеральним суддею виконати постанову суду, насправді слова свого не дотримав¹²⁰. Отож новомлинським міщанам довелося і надалі шукати справедливості у Глухові, де, щоправда, на той час уже докорінно змінилася владна ситуація: на початку липня 1722 р. помер роботодавець Перехрестів – гетьман Іван Скоропадський, наказним гетьманом було проголошено Павла Полуботка, а, крім того, функції вищої судової влади Гетьманату почала активно перебирати до своїх рук Малоросійська колегія, президенту котрої конче необхідно було продемонструвати місцевій людності ефективність російської влади та невідворотність виконання її постанов – навіть представниками козацької адміністрації¹²¹. Відповідно, навіть незважаючи на смерть свого роботодавця гетьмана Скоропадського, Перехресті могли сподіватися на задоволення своїх позовних вимог до родини колишнього сотника.

Останній, до слова, так само, як і у випадку з Перехрестами, проігнорував судові резолюції у справі, яку він програв Тимофію Самойловичу. Як стверджував останній у поданій в 1722 р. на ім'я наказного гетьмана Павла Полуботка своїй позовній заяві, почувши присуд Генерального військового суду, новомлинський сотник попрохав Самойловича відстрочити сплату належних коштів, оскільки при ньому в Глухові не було таких сум. Погашення боргу мало

¹²⁰ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 267: Справа за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття... – 1717–1732 рр., арк. 40.

¹²¹ Ширше див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини...

відбутися вже в Нових Млинах, у чому Шишкевич клявся, взявши собі в поручителі «людей чесних»¹²². Утім, прибувши в Нові Млини, сотник «по фортелями своїми... не отдал, а потом судом Божиим в смерти почил»¹²³.

Як видно з матеріалів справи, Самойловичу добитися за допомогою Павла Полуботка у вдови новомлинського сотника компенсації в 1722 р. не пощастило. Так само безуспішними були і його наступні спроби – в 1723 і 1724 роках¹²⁴. У 1728 р. Самойлович спробував знову позиватися проти Шишкевичів¹²⁵, але, зважаючи на той факт, що гетьманський уряд Данила Апостола якраз у цей час (1 січня 1728 р.) затвердив обрання на сотницьку посаду в Нових Млинах сина покійного Григорія Шишкевича, Івана Григоровича, шансів на успішне завершення позовної епопеї, здається, у скаржника не залишилось зовсім. Адже не вдалося добитися свого за урядування в Нових Млинах упродовж 1722–1727 років недоброзичливця покійного, сотника Кирила Троцького¹²⁶.

Як зауважувалося, крім судових позовів, що розпочалися ще за життя Григорія Шишкевича, по його смерті з'явилася низка нових справ. Так, наприклад, уже у 1723 р. якийсь Семен Гриценко, «житель и козак сотник Новомлинской», подав на ім'я генерального осавула (після смерті С. Бутовича в 1717 р. призначення другого осавула не проводилось, отож мова може йти лише про Василя Жураківського¹²⁷) скаргу, якою стверджував наступне:

«Позатих роков зими купив у мене коня рижого за сорок золотих пан Григорій Шишкевич, за котрого коня дал мні таляров десять и то не разом, але подробицею, первие чтири золотих, а в другое золотих десять, в третий раз золотих шестнадцать, а десять золотих не отдал, уводячи своїми фортелями»¹²⁸.

До того ж скаржник стверджував, що за рік до того новомлинський сотник узяв у нього в борг п'ять золотих. Отож Гриценко й вимагав у родичів покійного повернути йому гроші – «коп шесть долгу»¹²⁹. З тексту супліки видно, що новомлинський козак не вперше звертався до гетьманського уряду з проханням повернути втрачені ним через зловживання місцевого сотника кошти.

Подібна до справи Семена Гриценка була судова тяжба й іншого новомлинського жителя – цього разу вже тамтешнього міщанина, купця Карпа

¹²² ЦДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 267: Справа за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття... – 1717–1732 рр., арк. 13.

¹²³ Там само.

¹²⁴ Там само. – Арк. 14–30.

¹²⁵ Там само. – Арк. 32–36.

¹²⁶ Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – С. 286; Gajecy G. The Cossack Administration of the Hetmanate... – Р. 181.

¹²⁷ Горобець В. Присмерк Гетьманщини. – С. 180; Gajecy G. The Cossack Administration of the Hetmanate... – Р. 672.

¹²⁸ ЦДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 266: Справа за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття, звалтування жінок та ін. ... Про відшкодування збитків дружиною сотника Ульяною та сином Іваном. 1717–1724 рр., арк. 18–19.

¹²⁹ Там само. – Арк. 19.

Івановича, котрий позивав покійного Григорія Шишкевича та нехаївського отамана Захара Гордієнка «о заграбленіи в него многих... пожитков, задолжение сто семдесяти золотих денги и о неправедной оценке оних пожитков»¹³⁰.

Подане на гетьманське ім'я чолобиття не містило датування. Але за своїм розташуванням у низці судових тяжб проти Шишкевича можна зробити висновок, що позов було подано також уже після смерті скандального новомлинського урядника. Щоправда, предмет позовної заяви був досить за давнини – мова йшла про події, що сталися за сім років до кончини Шишкевича, в 1715 р. За твердженням Карпа Івановича, саме тоді він мав необачність придбати в новомлинського сотника Шишкевича та нехаївського отамана Гордієнка 167 каменів тютюну «на кредит на цілий рок, за котрий всей суми приходило триста восьмдесят золотих и таляр битий»¹³¹. Погасити в строк усю суму заборгованості купець не зумів, залишившись винним «сто семдесят шесть золотих и один шаг», і саме ця заборгованість породила для нього неабиякі проблеми. Аби покрити власні збитки, новомлинські старшини реквізували чималий шмат майна боржника:

«За тот долг взяли в мене жони моей кунтуш тонкого сукна темно зеленого, на котрий взялись бил пять локоть и с четверкою, локоть по десять золотих и подшили футром сібирковим, за которое дадем десять талярев, на шнурок купилем срібла цівку за п'ять золотих, в котром кунтуши жона моя была всего два рази. Другой тож жонцин накрапліоний тонкого сукна, подшитий крашениною, плахт дві, в котрих било шовку по пят четверток; дві по фунту, една три четвертки; срібла кубков питних три, а чарочок чотири кубочки; футро чорное сушковое, за которое дадем восім куп; шкатулку, за которую дадем в Шльонску два таляра битих; тавальню тканую за полоччу квітками и красновками»¹³².

Карпо Іванович скаржився, що сотник усе те майно задешево оцінив, скориставшись із його відсутності в місті й насильно змусивши дружину купця брати участь в «моим заграбленим речам учинении шацунку». Причому, коли дружина скаржника відмовилася від оцінки реквізованих речей, пославшись на відсутність чоловіка, новомлинський сотник наказав своїм осавульцям насильно привести її до сотницького дому. Ті ж, як зауважував Карпо, «злосне взявши, вели босую в шанці через місто, як якую неуцтивую, а як привели жону мою до его пана сотника, он збезчестивши при людях, веліл бил посадити в турму»¹³³.

¹³⁰ «Дело по доношении Карпа Ивановича, жителя новомлинського, на сотника новомлинского Григория Шишкевича и атамана Нехаевки Захара Гордієнко о заграбленіи в него, Ивановича, многих пожитков, задолжение сто семдесяти золотих денги и о неправедной оценке оних пожитков». – Див.: ЦДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 266: Справи за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття, звалтування жінок та ін. ... Про відшкодування збитків дружиною сотника Уляною та сином Іваном. – 1717–1724 рр., арк. 20-21 зв.

¹³¹ Там само. – Арк. 21.

¹³² Там само. – Арк. 21-21 зв.

¹³³ Там само. – Арк. 21 зв.

І лише заступництво якихось не названих конотопських людей допомогло нещасній «уцтивій» жінці уникнути ще більшої ганьби. У підсумку Карпо Іванович просив гетьманську адміністрацію повернути йому «заграблені сотником новомлинським речі»¹³⁴.

Серед ображених на покійного новомлинського сотника, котрі після його смерті стали активно добиватися в гетьманській владі справедливості, бачимо й якогось Олександра Шишкевича і його «сусіда» (підсусідка) Петра Литвина, в якого нібито за наказом Григорія Шишкевича відібрали всю його худобу. За свідченням скаржників, з двору Петра Литвина посеред ночі пропали коза і дві вівці. Почувши за деякий час від людей про появу на хуторі Липках у господарстві новомлинського сотника саме тоді кіз і двох овець, Литвин почав просити «свого пана Олександра Шишкевича, жеби оніє овци оттоль вернуть»¹³⁵. Але варто було лишень Олександрові Шишкевичу донести сотнику суть майнових претензій свого підсусідка, як це так розгнівило старшину, що він, як стверджував Петро Литвин, «за тоє злоствуючи на мене надаремне на дочку мою злодійство накинул и наказал канчуками тиранско бити, а потом усю мою бідную худобу позабирал»¹³⁶. «Шкодуючи в том», новомлинський підсусідок просив гетьманський уряд про справедливе вирішення конфлікту та відшкодування понесених збитків «мною сиротою»¹³⁷.

Ще однією, доволі резонансною справою, в якій фігурувало ім'я покійного новомлинського сотника, стала справа щодо насильницького відбирання на початку 1724 р. у місті Річиця (терени Великого князівства Литовського) тамтешнім шляхтичем Яном Мусне Мечним коня в ніжинського козака Ониська Хілченка, який перебував там «з товарами в промислі своем»¹³⁸. Причому худобину шляхтич забрав нібито як відшкодування збитків, завданих Григорієм Шишкевичем його підданому. При цьому литовський пан надав ніжинському козаку лист, в якому й обґрунтував справедливість свого вчинку. Відтак відшкодувати потерпілому втрати мала рідня покійного сотника¹³⁹. Повернувшись на батьківщину, Хілченко поскаржився про свою кривду до Генеральної військової канцелярії, а звітди справу переадресували до Ніжинської полкової канцелярії. Остання ж переклала цю ношу на плечі тодішнього новомлинського сотника Троцького. Найперше сотник послав запит до вдови покійного фігуранта справи Уляни Шишкевич. Але, як і варто було очікувати, колишня сотничиха навідріз відмовилась компенсувати збитки Хілченка, лаконічно зая-

¹³⁴ Там само.

¹³⁵ «Дело по доношению Александра Шишкевича, сусіда его Петра Литвина на сотника новомлинського Григорія Шишкевича о отобрании худоби сотником новомлинським...». – Див.: ЦДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 266: Справи за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття, звалтування жінок та ін. ... Про відшкодування збитків дружиною сотника Уляною та сином Іваном. – 1717–1724 рр., арк. 22-23.

¹³⁶ Там само. – Арк. 23.

¹³⁷ Там само.

¹³⁸ Там само. – Арк. 12.

¹³⁹ Там само. – Арк. 13-14.

вивши при цьому, що їй нічого не відомо про «грабительство людям шляхтича»¹⁴⁰.

Значно багатослівнішим виявився її син Іван, котрий у листі до наказного ніжинського полковника доволі скептично поставився до тверджень «шляхтича якогось», зауваживши з цього приводу таке: «оний по обикновенію своєму здавна напрасно хочачи заграбил коня в козака полку Ніжинского... якобы за покойного отца моего»¹⁴¹.

З відповіді Івана Шишкевича стає зрозумілим, що ті дії його покійного батька, які сприймалися литовським шляхтичем як грабунок, у сприйнятті українського старшини виглядали дещо інакше – як взяття «вини панської»¹⁴² за вчинений підданам шляхтича злочин у Новомлинській сотні, а саме – незаконне «прижиття» дитини. Але, як твердив молодший Шишкевич, «господар Карп Лажченко, в якого тое байстра родилося совісно сознал, же взято було в тих людей коней двое и воспят им возвращено, а мало щось денгами в их взято, бо кромі тих двох коней нічого било и взяти, о чом відають атаман и вїт з бурмистром ліпше, поневаж отец мой третий год як представился»¹⁴³.

Твердження Івана Шишкевича стосовно повернення батьком двох коней «воспят», звичайно ж, виглядає вкрай непереконливо. Той же Ян Мусне-Мечний у своєму листі до ніжинської полкової старшини писав, що колишній новомлинський сотник взяв у його підданого 40 золотих «української монети»¹⁴⁴. Причину відібрання грошей шляхтич називав ту ж – незаконне «прижиття» дитини, щоправда, він був переконаний у невинності свого підданого. Останній «під час руїни» (тобто, тих потрясінь, що їх переживала Річ Посполита в останні роки Великої північної війни 1700–1721 років) деякий час проживав у Нових Млинах, де мешкав у господі Карпа Лажченка. Коли сестра господаря, що перед тим на Святого Петра (29 червня за ст.ст.) овдовіла, перед Дмитрівкою (26 жовтня за ст.ст.) народила дитину, Григорій Шишкевич звинуватив їх обох у «богомерзком» гріху, кинув до в'язниці, піддавав тортурам і врешті випустив на волю лише після сплати 40 золотих «українською монетою»¹⁴⁵.

Через брак відповідної інформації неможливо встановити, чи було доведено провину покійного сотника в цій частині висунутих проти нього вже після смерті звинувачень. А ось переконатись у тому, що активність жителів Нових Млинів і навколишніх сіл у розкритті злочинів колишнього сотника підживлювалася, серед іншого, й ініціативами нового новомлинського урядника Кирила Троцького, не так уже й складно. Про те, що останній не забув кривд, заподіяних його родині попередником, свідчить ціла низка нових справ, що

¹⁴⁰ Там само. – Арк. 12.

¹⁴¹ Там само. – Арк. 13 зв.

¹⁴² Про практику стягування «вини панської» в судочинстві Гетьманату див.: *Горобець В.* Прибуткове судівське ремесло ... – С. 175-194.

¹⁴³ ЦДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 266: Справи за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття, звалтування жінок та ін. ... – 1717–1724 рр., арк. 13 зв.

¹⁴⁴ Там само. – Арк. 14.

¹⁴⁵ Там само.

з’являються за його урядування, і які мали на меті захистити сім’ю Шишкевичів і їхніх клієнтів. Причому, як випливає з виявлених джерел, переміна влади в Нових Млинах у 1722 р. відбувалася доволі конфліктно. Спостерігалось гостре протистояння поміж Шишкевичами, їхніми родичами та клієнтами, які намагалися привести до влади сина покійного сотника Івана Григоровича Шишкевича, та конкуруючим кланом, члени якого прагнули звести на сотницький уряд свого ставленика – Кирила Троцького (перед тим, принаймні у 1712 р., він уже був сотником Бахмацької сотні¹⁴⁶).

Прибічники останнього (прикриваючись «одноставне всей сотнею товариство і посполитие новомлинськіе») апелювали до наказного гетьмана Павла Полуботка, від котрого значною мірою і залежала доля сотницького уряду, ось у такий спосіб:

«Чуем ми же покойного Шишкевича син Иван, прует себе до нашего городка на сотництво; то досить того, что его отец затеял нам незносные и нестерпимые кривды, обиды и разорения и ж многие товариства з нашего города до інших сотен порозходились от его несказаних напастей і забойств. Якіе его покойного недобріе учинки явни били чрез скарги людские і розисков енералних панов ассаулов і самому покойному ясневелможному пану. То сей Шишкевиченко любо молод літами, однак по отцеви пошол и фуріе не маліе строить, якіе обявлени недавнім числом скаргою перед паном Піроцким»¹⁴⁷.

Отож підписанти декларували своє тверде небажання мати Шишкевиченка собі за «власелина» та «сторичне» прохали наказного гетьмана

«знаючи пана Кирила Троцького, знатного товарища войскового, от многих лет в войскових походах к его Императорскому Величеству верную і неусталую службу заховуючого, к тому до виполнения дел, як войскових, так и гражданських справ меючого... вашого високоповажного вашого панского наипокорнейше просим респекту, рачте з милостивой ласки его пана Троцького, дати нам за цілого сотника»¹⁴⁸.

¹⁴⁶ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 73: Запис про розслідування Іваном Василевичем супліки сотника Бахмацької сотні Ніжинського полку Кирила Троцького про крадіжки гетьманськими стадниками коней, волів та шапки російського піддячого. – 1712 р., арк. 1-3; спр. 82: Супліка сотника Бахмацької сотні Ніжинського полку Кирила Троцького про крадіжки гетьманськими стадниками худоби у жителів сотні і шапок у переїжджих людей. 26 жовтня 1712 р., арк. 1-3.

¹⁴⁷ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, т. 1, спр. 55: Універсали гетьманів І. Скоропадського та Д. Апостола про надання старшині Ніжинського полку чинів, маєтностей... матеріали про обрання старшини. – 1711–1732, арк. 27. Колективну супліку «Всього товариства і посполства» Новомлинської сотні до гетьмана Павла Полуботка опублікував в адаптованому вигляді О. Лазаревський. Див.: *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии. – С. 289.

¹⁴⁸ ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, т. 1, спр. 55: Універсали гетьманів І. Скоропадського та Д. Апостола про надання старшині Ніжинського полку чинів, маєтностей... матеріали про обрання старшини. – 1711–1732, арк. 27.

Як впливає з матеріалів підготовленого вже на початку гетьманування Данила Апостола «Відение полку Нежинского от старшины полковой нежинской, кто в котором году по якому уряду или выбору определени в чини и в яких нештаж чинов нежинских», новомлинським сотником Кирило Троцький став у тому таки 1722 р. (як було записано в документі, «по определению и по універсалу покойного Полуботка между гетьманством») ¹⁴⁹.

А те, що прихід до влади в Нових Млинах Троцького став серйозним випробуванням для родини та близьких помічників покійного новомлинського сотника Шишкевича, видно з низки нових чолобитних і судових позовів, що стали реальністю в цій засеймській сотні Гетьманату вже найближчої після зміни влади пори. Так, уже в 1723 р. новомлинський козак Василь Севастьянович позивався до Генеральної військової канцелярії з приводу утисків з боку новообраного новомлинського сотника Кирила Троцького ¹⁵⁰. Як видно з тексту листа, відправленого з Генеральної військової канцелярії до Нових Млинів тамтешньому сотнику, Василь Севастьянович скаржився, що Троцький, «переслідуючи дом пани Григориевой Шишкевичавой, бывшой сотниковой новомлинской, и ему, Севастьяновичу, будто, за тое, что он придерживачися стороны сина, Ивана, на супліці з прошением его на сотничество нами подаваной подписался, великие утиски и озлобления чинит, на дом его многажди насилает асаулцов, якие одного разу и жену его Севастьяновичову без битности его самого насильно водили до кузни, хотячи ее ковати, да и самого его якоби по той свой завзятости в прележащий поход назначилесь, еще же и стацию жолнірскую на двор его насилаете» ¹⁵¹.

З тексту розпорядження гетьманського уряду Павла Полуботка впливає, що звернення зі скаргою Василя Севастьяновича з приводу зловживань сотника Троцького було не першим сигналом, отриманим у Глухові з Нових Млинів. Отож Генеральна військова канцелярія вкотре («яко и прежде уже перед сим писались до вашей милости») наказувала сотнику:

«Дому помянутой Шишкевичевоу жадного преследования не чинити ... аби не только на дом Шишкевичевоу напрасно гонити перестали, але и другим людям, котория за уряду покойного Шишкевича под обороною его найдувалися, а особливо сему Василию Севастьяновичу, указом защищенному, ниякого обижения не чинити... трудности ему насилем на двор его асаулцов своих не затеват» ¹⁵².

¹⁴⁹ «Відение полку Нежинского от старшины полковой нежинской, кто в котором году по якому уряду или выбору определени в чини и в яких нештаж чинов нежинских». – Див.: ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, т. 1, спр. 55. Універсали гетьманів І. Скоропадського та Д. Апостола про надання старшині Ніжинського полку чинів, маєностей... матеріали про обрання старшини. – 1711–1732, арк. 52.

¹⁵⁰ «Дело по доношению козака сотни Новомлинской Василия Севастьянова об учинених ему от сотника новомлинского многих обидах, 1723 году». – Див.: ЦДІАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 266: Справи за скаргами жителів м. Нових Млинів Ніжинського полку на сотника Григорія Шишкевича за захоплення майна, побиття, звалтування жінок та ін. ... – 1717–1724 рр., арк. 9-10 зв.

¹⁵¹ Там само. – Арк. 10.

¹⁵² Там само. – Арк. 10 зв.

Як уже згадувалося вище, на сотництві в Нових Млинах Кирило Троцький перебував лише до кінця 1727 р. В часи чергового оновлення складу старшинського корпусу, цього разу новообраним гетьманом Данилом Апостолом, Троцький втрачає сотницький уряд. Причому, підставою для звільнення стають... скарги мешканців сотні на його «многие обиди заборами, взятками, побоями и другими непорядками и налогами». Реагуючи на них, гетьман врядив до Нових Млинів бунчукового товариша Якова Карпеку й остерського сотника Івана Солонина, котрі на місці віднайшли підтвердження висловленим на письмі обвинуваченням. Так, підтвердилися факти примушення козаків нарівні з підданими посполитими виконувати на користь сотника певні види робіт, а також застосування ним важелів судової влади для власного збагачення. В останньому випадку мова йшла про стягнення з двох жителів с. Пекарева 80 золотих за те, що з їхніх хуторів перекинувся вогонь на його, Троцького, ліс¹⁵³.

Крім того, до справи за звинуваченням Троцького в службових зловживаннях було долучено й свідчення бунчукового товариша Олександра Шишкевича (вочевидь, того самого, котрий кількома роками перед тим скаржився на незаконне відбирання Григорієм Шишкевичем худоби в його підсусідка). Цього разу Олександр Шишкевич апелював з приводу безчинств сина теперішнього сотника, Миколи Троцького, котрий, користуючись захистом батька, під час поминок родички Олександра, привівши з собою на траурні урочистості музик, примушував до танцю дружину бунчукового товариша, а коли та йому відмовила, обзивав її «бестею и декретованою курвою», а по тому ще й «ударил по щеке так, что у нея и кибалка слетела с головы»¹⁵⁴.

Звичайно ж, порівнюючи реєстри службових зловживань і злочинних дій Григорія Шишкевича та Кирила Троцького, не важко помітити, що останній ще не надто далеко зайшов у своїх безчинствах і службовому свавіллі. Тим не менше, вже й цього виявилось достатньо, аби владу втратити. Що тут відіграло свою фатальну роль – слабкість клану на місцевому рівні, порівняно з Шишкевичами, чи недовіра з боку гетьманського уряду Апостола – можемо лише здогадуватися. Але, що цікаво, оточення Троцького добре розумілося на тому, що доведеність вини сотника ще не є приводом для його відсторонення від влади. Вочевидь, для мешканців Новомлинської сотні надто вже переконливим прикладом у цьому сенсі було врядуванні одіозного Григорія Шишкевича. Отож прибічники Кирила Троцького, намагаючись втримати його на уряді, зуміли організувати подачу колективного клопотання старшин Новомлинської сотні, де стверджували, що нібито все товариство і поспільство бажає «по прежнему» мати саме Троцького за сотника¹⁵⁵.

Не повіривши запевненням діючої новомлинської старшини, уповноважені гетьманського уряду звернулися до товариства, яке, своєю чергою, нібито також суголосно підтримало «волю ясновельможного пана гетьмана», заявивши: «Мы

¹⁵³ Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – С. 291.

¹⁵⁴ Цит за: Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – С. 291.

¹⁵⁵ Там же.

Кирилла Троцького сотником ім'ять не хочем. Он нам чинит, вмiстi с сьном своим, великіє здирства, поборы, невинне побои и туремное заключеніе, и рабoтaми отягощаєт»¹⁵⁶.

Тодi ж новомлинці подали гетьманським уповноваженим «супліку за руками своїми», прохаючи призначити до них на сотництво сина свого попереднього старшого – Івана Григоровича Шишкевича. I вже під жовтневою датою 1728 р. у фондах Генеральної військової канцелярії знаходимо свідчення активності нового новомлинського сотника з клану Шишкевичів. Так, 10 жовтня 1728 р. він подає до Генеральної військової канцелярії супліку з приводу надмірного стягнення «розмірового» за греблю обмачевським старостою Іваном Занаревським¹⁵⁷. У матеріалах Генерального слідства про маєтності Ніжинського полку 1729–1730 рр. також саме Іван Шишкевич вказаний як старшина, що тримає уряд новомлинського сотника та володіє «на ранг» «полями и сеножатями [...] при селі Рижках» та двома озерами під сільцем Рижки («которіє належат з давних літ во владініи сотников») ¹⁵⁸. Вочевидь, саме про них і йшла мова у поданій його батьком до гетьмана Скоропадського у 1721 р. скарзі на своїх супротивників, де згадувалось про відбирання в нього наданих на ранг сотництва орних ґрунтів, сіножатей, озер¹⁵⁹.

Вельми цікаво, що Кирило Троцький, втративши сотенний уряд через звинувачення у службових зловживаннях, тим не менше був узятий гетьманом Данилом Апостолом разом із сином під гетьманську протекцію «ради давних служб войскових»¹⁶⁰.

Як відомо, на сотництві в Нових Млинах Іван Григорович Шишкевич перебував близько восьми років – до 1736 р. Зважаючи на його молодий вік (саме на цій обставині наголошували опоненти в 1722 р.), можна припустити, що відхід від влади сина нашого героя був зумовлений не черговою перемогою конкуруючого клану, а якимось трагічним випадком (врешті-решт, 1736 р. – це початок чергової російсько-турецької війни, а за інформацією О. Репана, на початковій фазі війни, в кампанії 1736 р. з 16-ти тисяч виборних козаків, які брали участь у походах, 2 509 товаришів представляли якраз Ніжинський полк¹⁶¹). Хоча, як стверджував з цього приводу О. Лазаревський, проти Івана Шишкевича в архіві Генеральної військової канцелярії також накопичилось чимало позовних заяв з приводу його службових зловживань і насильств над

¹⁵⁶ Цит за: *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии. – С. 291.

¹⁵⁷ ЦДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 2725: Супліка новомлинського сотника Ніжинського полку Івана Шишкевича про надмірне стягнення «розмірового» за греблю обмачевським старостою Іваном Занаревським. 10 жовтня 1728 р., арк. 1-3.

¹⁵⁸ Генеральное следствие о маєтностях Нежинского полка. 1729–1730 рр. – Чернигов, 1901. – С. 73.

¹⁵⁹ ЦДАУК. – Ф. 51, оп. 3, спр. 353: Грамота Петра I Григорію Шишкевичу на новомлинське сотництво, зобов'язання не чинити утиски тощо. Грудень 1708 р., 27 травня 1719 р., 20 жовтня 1721 р., арк. 2.

¹⁶⁰ *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии. – С. 292.

¹⁶¹ *Репан О.А.* Козацтво Лівобережної України і російсько-турецька війна 1735–1739 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. історичних наук. // Режим доступу: http://www.ukrterra.com.ua/developments/dissertation/disser_3.htm

жителами сотні¹⁶², тим не менше, після відходу від влади Івана Григоровича в 1736 р., у 1739 р. новомлинським сотником значиться якийсь Юліан Шишкевич, а з 1751 по 1773 р. цей уряд посідав Іван Іванович Шишкевич, тобто, онук Григорія Шишкевича¹⁶³. Отож клан Шишкевичів, попри очевидні проблеми з законом, владу в Нових Млинах зі своїх рук не випустив.

Прикінцеві спостереження

Гортаючи судові справи, порушені гетьманськими урядами Івана Скоропадського і Данила Апостола проти новомлинського сотника Григорія Шишкевича в 1716–1732 роках, зайвий раз переконаєшся в глибокій правдивості слів відомого польського дослідника Єжи Топольського, що історичне джерело не є джерелом істини¹⁶⁴. Адже якщо сприймати судові справи, порушені проти новомлинського сотника Григорія Шишкевича або ж ініційовані ним проти своїх недоброзичливців як правдиві свідчення (тобто, здійснювати так звану семантичну інтерпретацію), то складеться абсолютно ірреальна картина внутрішнього життя Гетьманату, де порушення закону, переступи моральних засад і унормованих способів поведінки всіма без винятку учасниками і фігурантами цих конфліктних історій є нормою суспільного життя. Насправді ж тут, вочевидь, варто враховувати специфіку цих історій, їхнє явне і приховане умовивання, а відтак і такі ж – явні і приховані – привідні механізми конфлікту, що не дозволяли йому погаснути впродовж тривалого часу.

І як тут не погодитись із тезою, обґрунтованою в класичному творі з теорії методології історичного пізнання «Вступ до історичних досліджень» Шарля Ланглуа та Шарля Сеньобоса (1898), стосовно того, що «велика кількість і точність деталей не доводить правдивість фактів», а відтак і «наукова істина не може бути встановлена за допомогою свідчення»¹⁶⁵?

Утім, попри специфіку джерельної бази, гіпертрофований характер значної частини обвинувачень, а відтак й амбівалентність нашого історичного знання про конфлікти, що упродовж десятка років вирували на теренах Новомлинської сотні Ніжинського полку і були пов’язані з іменем тамтешнього сотника Григорія Шишкевича, справа історика не виглядає безнадійною. Суперечливі свідчення історичних гравців дають змогу реконструювати певну модель владних відносин в гетьманській державі першої чверті XVIII ст., характер стосунків місцевої влади зі своїми підвладними та старшиною, що стояла щаблем вище.

Найперше, що кидається в очі – це повна зневага частини козацької старшини Гетьманату до гетьманської влади Івана Скоропадського. Лайливі й образливі слова Шишкевича на адресу Івана Ілліча та його родичів і близьких – цьому переконливе підтвердження. Як і в інших представлених в історіографії випадках мова тут іде про старшину, котрій завдячував своїм службовим зростанням

¹⁶² Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – С. 289-290.

¹⁶³ Gajecy G. The Cossack Administration of the Hetmanate... – Р. 181 (тут поклик на: Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – С. 286).

¹⁶⁴ Topolski J. Metodologia historii. – Warszawa, 1973. – S. 55.

¹⁶⁵ Ланглуа Ш.-В., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории. – М., 2004.

не підтримці гетьмана чи заслугам перед козацьким товариством, а довірі з боку царської влади. По-друге, вражають масштаби зловживань місцевих урядовців владою та їхня переконаність у безкарності вчиненого. По-третє, судові переслідування Шишкевича засвідчують наявність на місцевому рівні конкуруючих старшинських кланів, які прагнули використати помилки своїх недругів чи їхню опалу в очах вищої влади на свою користь. По-четверте, доведення службових зловживань і навіть злочинів козацького урядовця далеко не завжди призводило до його відсторонення від влади. Особливо, якщо ця влада колись було надана високим царським пожалуванням. І, насамкінець, очевидно, що відсторонення від влади одного одіозного урядника, в даному випадку козацького старшини сотенного рівня, далеко не завжди гарантувало покращення якості самої влади. Подеколи складається враження, що владою в Гетьманаті зловживали чи не всі старшини. І питання застосування до них механізмів судового примусу залежало не від масштабів скоєного, а від цілої низки чинників, лише вельми опосередковано дотичних до справи – характеру взаємин того чи іншого урядовця з гетьманською та царською владою, наявності конфліктних вузлів у стосунках з іншими старшинами, активністю й консолідованістю дій опонентів на місцях, які мали власні владні амбіції.

РЕЗЮМЕ

Віктор Горобець

«ОБРАЗА ГОНОРУ ЦАРЯ І ГЕТЬМАНА» ЧИ БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ НА СОТЕННОМУ РІВНІ: СПРАВА НОВОМЛИНСЬКОГО СОТНИКА ГРИГОРІЯ ШИШКЕВИЧА (1708–1722–1732)

Стаття присвячена реконструкції конфлікту, що упродовж 1710–1720-х рр. розгортався в Новомлинській сотні Ніжинського полку між місцевим сотником Григорієм Шишкевичем з козаками, міщанами, священнослужителями ввіреної йому адміністративної одиниці. Мікроісторичний аналіз віднайдених у різних за своїм походженням джерел інформації про події, які впродовж майже десяти років перебували на розгляді судової влади Гетьманату і представників російської адміністрації в Україні, дозволяє розглянути окремий судовий процес, що мав місце в одній із сотень Ніжинського полку, в значно ширшому аспекті – як явище, притаманне судочинству Гетьманату. Зокрема це стосується пошуку відповіді на питання щодо масштабів конфліктності в структурі місцевого самоврядування Гетьманату, а також наявності можливостей у козацького і некозацького населення сотні протидіяти зловживанням владою козацькими старшинами місцевого рівня і спроможності судових органів гетьманської влади їх викоренити.

Ключові слова: Козацький Гетьманат, Генеральний військовий суд, гетьманська влада, сотенне правління, Новомлинська сотня, Ніжинський полк, Іван

Скоропадський, Григорій Шишкевич, конфліктність, суд і судочинство Гетьманату.

Виктор Горобець

**«ОБРАЗА ГОНОРУ ЦАРЯ И ГЕТМАНА» ИЛИ БОРЬБА ЗА ВЛАСТЬ
НА СОТЕННОМ УРОВНЕ: ДЕЛО НОВОМЛЫНСКОГО СОТНИКА
ГРИГОРИЯ ШИШКЕВИЧА (1708–1722–1732)**

Статья посвящена реконструкции конфликтной истории, имевшей место в 1710–1720-х гг. в Новомлынской сотне Нежинского полка в отношениях местного сотника Григория Шишкевича с казаками, мещанами, священнослужителями вверенной ему административной единицы. Микроисторический анализ извлеченной из разных по своему происхождению источников информации о событиях, которые на протяжении почти десяти лет пребывали на рассмотрении судебной власти Гетманата и представителей российской администрации в Украине, позволяет взглянуть на частное судебное разбирательство в одной из сотен Нежинского полка в более широком аспекте. В частности, это касается поиска ответа на вопрос относительно масштабов конфликтности на уровне местного самоуправления Гетманата, а также наличия возможностей у казацкого и неказацкого населения сотни противостоять злоупотреблениям властью казацкими старшинами местного уровня и способности судебных органов гетманской власти их искоренить.

Ключевые слова: Казацкий Гетманат, Генеральный войсковой суд, гетманская власть, сотенное управление, Новомлынская сотня, Нежинский полк, Иван Скоропадский, Григорий Шишкевич, конфликтность, суд и судопроизводство Гетманата.

Viktor Horobets'

**«OFFENCE AGAINST THE HONOR OF TSAR AND HETMAN», OR THE
FIGHT FOR POWER ON THE SOTNYK LEVEL: THE CASE OF THE
NOVOMLYN SOTNYK HRYHORII SHYSHKEVYCH (1708–1722–1732)**

This article reconstructs the conflict in the Novomlyn hundred of the Nizhyn Regiment between the local Sotnyk Hryhorii Shyshkevych and the cossacks, town residents and the clergy of the administrative unit entrusted to him spanning the 1710–1720s. The microhistorical reading of the various sources on the events that occupied both the judicial wing of the Hetmanate and the representatives of the Russian administration in Ukraine for over a decade allows us to analyze a discrete court process within one of the hundreds of the Nizhyn regiment in the broader context, as an event typical of the judicial processes of the Hetmanate. It is particularly relevant to establishing the level of conflicts in local self-government in the Hetmanate, and in

exploring the means through which both local Cossacks and non-Cossacks alike could oppose abuses of power by the local Cossack officership, as well as whether the judicial organs of the Hetmanate could be instrumental in rooting them out.

Keywords: the Cossack Hetmanate, the General Martial Court, Hetman's power, Sotnyk government, Novomlyn Hundred, Nizhyn regiment, Ivan Skoropadskii, Hryhorii Shyshkevych, conflicts, courts and judiciary power in the Hetmanate.